

KERESZTÉNY MAGVETŐ

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI:
VÁRI ALBERT

TARTALOM:

	Lap
<i>Dr. Ferenczy Géza:</i> Vezető gondolatok az unitárius ifjuság számára	241
<i>Dr. Gál Kelemen:</i> Kovácsi Antal	247
<i>Pálffy Márton:</i> Régi unitárius költők	259
<i>S. Nagy László:</i> Modern unitárius költők	275
<i>Pálffy Márton:</i> Enyedí György emléke kortársai verseiben	279
<i>Dr. Gál Kelemen:</i> Gazdasági szakoktatás	283
Irodalom	289
Különfélék	291

LXII. ÉVF. 1930. NOVEMBER—DECEMBER 6. FÜZET

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

FŐMUNKATÁRSÁK :

BENCZÉDI PÁL, KAUNTNÉ ENGEL ELLA, KELEMEN
LAJOS, KERESZTESI DÉNES, KOVÁCS LAJOS,
LŐFI ÖDÖN, PÉTER LAJOS ÉS
DR. VARGA BÉLA.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcseleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár címére küldendő. (Cluj-Kolozsvár, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre: 300 lej. Pártoló-díj egész évre: 350 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj—Kolozsvár, Unitárius Kollégium). Az Unitárius Irodalmi Társaság régi alapító tagjai 250 leiért kapják a folyóiratot. Új alapítóknak, akik 4000 leit fizetnek, díjmentesen küldjük.

Vezető gondolatok az unitárius ifjúság számára.¹⁾

Készséggel tesztek eleget azon szives felkérésüknek, hogy egyházunk ifjúságának ez összegyűlésén megjelenjek, és felolvasást tartsak. Tennem annál kellemesebb, mert ez teret nyújt nemcsak arra, hogy az élettapasztalatok alapján leszűrt tanácsokat adhassak, hanem arra is, hogy a saját ifjúságunkra is visszaemlékezsem. Utóbbival kezdem, mert hisz az ember életében talán azok voltak az önérettől legerősebben duzzadó pillanatok, mikor zsebben a még meleg érettségi bizonyítvánnyal, vagy a felkötött káplári bojttal és felvarrott páros csillaggal, magunkat is már valakinek éreztük, kit már meglátni és észrevenni mások is kötelesek, mi pedig — egy titkos jövő előtt állva — a pásztorbotot, vagy vezéri pálcát is felénk közeledni láttuk, vagy legalább is látni véltük.

Olyanok voltunk, mint a ma született lepke, midőn szárnyain a még érintetlen himporral egy verőfényes szép napon a virágzó természet kertjébe lép, s széttekint annak virágai között, kutatva, hogy melyik is érdemes arra, hogy reászálljon? Így néztünk szét magunk is az előttünk álló életpályák között, fűrkésző tekintettel keresve, hogy melyik is az, melyen képességünk — tavaszunk — megfelelő érvényesülést találhat?

Mint minden *ma*, úgy ez önéretet tultengés is, rövid életű volt. Addig tartott, a míg pályaválasztásunk megtörtént. A tovább tanulás tartalma alatt még csak e *választott pályának*, de ennek befejezte után már az *életnek* nehézségeit kellett észrevennünk, átéreznünk. Az élet a maga csalódásaival, erkölcsi és anyagi terheivel, naponként letörölt egy-egy rovátka himport tündöklő álmainkból, s minket szinte észrevétlenül tanított, edzett, formált, alakított, és átalakított és pedig egyeseket szorgalmason dolgozó szerény *méh*-ekké, másokat felemelt méh család fejekké.

Bár küzdelmes volt a mi ifjúságunk életének folyamata is, mégis hatványozottan könnyebb volt a mi helyzetünk a *multban*, mikor egy gondos gazda, (volt államunk) nemcsak a méz-

¹⁾ Felolvasás Nagyajtán 1930. aug. 28-án tartott ifjúsági konferencián.

virágot termelő fákat elültette, s gondosan nevelte, de virágos kertet is teremtett számunkra: készen adta a kaptárt, melybe a mézet összehordjuk, sőt belehelyezte az üres lépet is, hogy munkaidőt ennek készítésével se veszítsünk, s a mi feladatunk csak a méz összehordás és raktározás maradt; és mennyivel *nehezebb* a helyzet *ma*, a mai fiatalságnak a helyzete, melynek még a kaptárt is kell keresnie, valahol egy elhagyatott odvas fában, s melyet saját akaratan kívül legfennebb egyetlen jó Istenünk segedelme segít jövője megalapozásában.

Mi, kik ma már a tegnap ifjúsága vagyunk, a mai ifjúságnak a saját tapasztalatainkból leszűrt tanácsokat adhatunk segítségül, s midőn tesszük, óhajtjuk, hogy vajha halló fülekhez szóllanánk, s vajha mindég szemük előtt lebegne a közmondás: „más kárán tanul az okos“. Minthogy ezuttal főleg a hitünk ifjúsága előtt beszélek, tapasztalataimat és tanácsaimat is egyházi vonatkozási t érre korlátolom; természetesen mivel hitünk itteni ifjúsága 100°/o-ban fajunknak is tagja, azok fajunk érdekeit is érintik.

*

A múlt napokban Marosvásárhelyen tartott felolvasásomban felemlítettem, hogy egyik volt szenátor barátom így szólott hozzám: „szinte hihetetlen, hogy ti unitáriusok csak hetvenezeren legyetek, hisz minden tudományos és társadalmi megmozdulásban egy-egy unitáriust látunk az élen munkálók között“. A mi a munkálást illeti, el kell ismernünk e megállapítás valóságát, s elismeréssel kell nyugtázzuk annak észrevételét. Elődeink értékes helyzettfelismerése és helyt álló útmutatásának köszönhetjük a kedvező adottságot.

Mi unitáriusok, az anyagiak terén szegények vagyunk, s így a vagyon erejének bástyáját nem állithatjuk a magunk, hitünk és intézményeink védelmére; mi lélekszámság kevesen vagyunk, s így a tömeg súlyát és vonzó erejét nem tekinthetjük magunkénak, örökéletünk biztosítékának; mi tehát csak az *értéket termelő érdemes munkával* bizonyíthatjuk azt, hogy a nemzetek társadalmának hasznos és érdemes tagjai vagyunk. Ez az állandó és érdemes munka, melyet öröklött őserőnk kifejtésével végzünk, továbbá hitünknek örök igazságai, ezek azok a bástyák, melyek unitarizmusunknak biztosítottak a multban és biztosítanak a jövőben is nemcsak elismerést, hanem örök életet is.

Állandó munkálkodásunknak kettős irányban kell megnyilatkoznia és pedig: *befelé* és *kifelé*.

Befelé. Iránytünk kell legyen egymásnak nemcsak ismerete, s nemcsak megismerése, de testvéries együtt érzése és együttmunkálása is. A kölcsönös megismerésre törekvés annyira hagyományos és annyira az életbe átültetett, hogy még ma is vannak, kik minket hüvelykeseknek neveznek, s hüvelykujjunk bizonyos alakításából magyarázzák, hogy mi egymást gyorsan felismerjük; pedig hát sokkal egyszerűbb és természetesebb oka van ennek és pedig az, hogy mi törekszünk egymással minél gyakrabban találkozni, egymást megismerni, egymásban a tehetséget felismerni. És ha felismertük, akkor annak fejlődését nemcsak fokozott figyelemmel kísérjük, de törekszünk a fejlődést gátló akadályokat útból elhárítani, s haladását erőnkhez mérten támogatni akkor is „mikor nem is látja, mikor nem is várja.“ E cél érdekében munkálnak az ifjúsági oly vándorgyűlések, minő a jeleni is, miért is azt és azoknak gondolatát melegen köszöntöm.

Továbbá nálunk nincsenek ugynevezett osztályok, kasztok, nincsenek születési előjogok. Ilyenek léte ellenkezik fajunk alaptermészetével is, hisz épen a mi nagyemlékű — sajnos korán elhunyt — Szentiványi Mihály, egyik elődünk, foglalta klaszikus szépséggel dalba a testvéries egyenlőséget, dalolván:

„Te zsellér vagy, én meg székely,
De egünkre egy nap jön fel,
Egy eső hull a földünkre,
Mért volnék én különb, mint te?“

E testvéries egyenlőség természetes következménye, hogy vezető állásainkat sem a születési előjog, vagy hagyományos öröklés, hanem a képesség és cselekvő akarat alapján töltjük be, és mindenkit addig hagyunk az elhívott polcon, míg állása követelményeinek és a hozzá fűzött várakozásoknak megfelelni képes. Az érdemes múlt megfelelő elismerésre és tiszteletre kötelez, de nem *jogosít* arra, hogy jobbal és érdemesebbel ki ne cseréljük. A testvéries egyenlőség legszebb példája az, hogy egyházi életünk vezető állásait is jórészt a székely szöttesből, a papi és tanítói bölcsőből kikerült vezetőink töltik be; és e célt óhajtja szolgálni jövőben is a „kőri gyermek“ tanításának már bevezetett intézménye, mely érdemes felügyelő gondnoki karunk örök dicsősége marad. Az elviselhetetlenül megdrágult tanítási és nevelési költségeket egyes egyházköreink gyűjtik össze és nyújtják az illető egyházkör legszegényebb, de a legtöbb tehetséget mutató ifja kiké-

peztethetéséhez. Minthogy ez irányban *állandó a fejlődés*, s mint-hogy *egyetlen őserőnek a parlagon hagyása veszteség*, a szükséges anyagiak gyarapításáról erőteljesen gondoskodnunk kell, s nagyon óhajtanám, ha ifjúságunk is a „köri gyermek“ nevelésének és kiképzésének biztosítására segélyünkre sietne. Milyen felemelő lenne, ha minden egyleti tag havonta bár *egyetlen tizórai kifli* ellenértékét, ha minden hívőnk évente bár egy-egy fél nap-szám árát a saját egyházköre felügyelő gondnokának beküldené az egyházköri gyermekek tanulmányi alapjának megteremtésére és célirányos kifejlesztésére.

Az kétségtelen, hogy ifjúságunknak nemcsak tanulnia, hanem a mindennapi életet is, annak nehézségeit és küzdelmeit is, valamint egyházunk szervezetét s e szervezetnek mikénti működését, s végül egyházunk történelmét is ismernie kell; a megismerhetéről gondoskodtunk az „Unitárius Kis Tükör“ kifejezőbb és részletesebb megjelentetése útján, mely az aprotálási eljárás nehézségein már valahára átesett, s a napokban hagyja el a sajtót¹; az étellel való megismerkedés céljából igen szívesen venném, ha ifjúságunk bekapcsolódna az egyházközségi és fokozatosan az egyházvezetői életbe is. Az érdemesebbeknek presbiteri, és a még kiforrottabbaknak főtanácsi képviselőkké választásának akadályát nem látom. Az öregek ereje és munkaképessége a természet törvényei szerint fogy s ez pótlandó. Az öregek tapasztalata és bölcsessége kibővitendő az ifjúság tanulás vágyával és tettei készségével.

Mint minden az életben, úgy egyházunk szervezete, sőt bizonyos fokban dogmái is, a fejlődés törvényének vannak alávetve. E téren nem az ugrásszerű radikális átalakulást, hanem a fokozatos fejlődést támogatom. Minden kezdeményezésnél számolni kell a külső nehézségekkel és befolyásokkal ép úgy, mint az azok legyőzésére szükséges erőmennyiséggel, valamint a történelmi hagyományokkal és fajunk bizonyos konzervativizmusával.

Épen mint a gazdasági termelések terén számolnunk kell a lehetőségekkel, mert pl. Háromszéken hasztalan akarok szőlőtermelést bevezetni, barack- és diótermelést fejleszteni, mert a körülövedző magas hegyekről estéenként elinduló hidegebb légáramlat bénítja azoknak kifejlődését, sőt a kemény tél kipusztítja azoknak életét is; ép úgy a kiviteli erőknek elégtelensége megöli az egyébként üdvös törekvésnek is. Alaposan mérlegelendő fajiságunk

¹ Azóta megjelent. Szerk.

bizonyos fokú konzervativizmusa is. Az érdeemes történelmi múlt bizonyos nemes patinát vont intézményeink köré, s ezeknek hámozása csak szakértő kézzel és csakis javító célzattal kísérelhető meg. Fajiságunk alapjellege mereven különbözik pl. a zsidótól. Ez utóbbi mindent fel tesz egy lapra, s ha mindenét elveszíti, újra kezdi. Nekünk azonban drágák őseink intézményei, őseink megszentelt földje, nekünk ezért és itt „élnünk és halnunk kell“.

A kiérlelt fokozatos fejlődés kiviteléhez szükséges erő már fokozható: *akarattal és testvériességgel*. Az erős akarat már fél siker. A nagy Berzsenyi már figyelmünkbe ajánlotta, felhíván minket: „mutasd meg mit vihet ki erős szivláng alatt, az elszántság hatalma és az ércz akarat“, s fokozandó a testvéries együttmunkálással. Iskola példája ennek az iskoláinkban tanult példázat, mely szerint egy buzaszálat egy kis gyermek ereje is eltörni képes, ha azonban száz buzaszálat egy kérébe kötünk, annak meghajlítására még kétszáz gyermek ereje sem elegendő. Az erők összetétele és együttmunkálása már nem az összetett erők összege, hanem azoknak hatványa. Az ily erő már nemcsak sikert biztosítani képes, hanem oly értéket is mutat, melyet mindennek és mindenkinek észrevennie, meglátni, mérlegelnie és tiszteletben tartania kell.

Kifelé. Már említettem, hogy lélekszám arányunk tömegsúlyt nem képvisel, vagyoni erőnk gyarlósága hitünk és intézményeink védbástyáját nem képezi, ha tehát mi élni és fennmaradni akarunk, azt csak úgy biztosíthatjuk, ha *magunkat és szervezeteinket a művelt világ szemében értékeseknek, s így szükségeseknek mutatjuk be*. Tapasztalataim és meggyőződéseim szerint az elődeink által mutatott úton kell haladnunk, s azon még taposottabb ösvényeket vágnunk. Ez út: *az őserőknek és képességeinknek a tudomány- és erkölcs birodalom mezején való értékesítése*. Vallásalapításunktól kezdve napjainkig minden kornak megvolt a maga nagyobb-kisebb Dávid Ference, Szentábrahámi Mihály, Székely Sándora, Kriza János, Mikó Lőrinc, Brassai Sámuelje, Jakab Elekje, Ferencz Józsefje és a többi felsorolhatatlan nagy számú kitünősége, akik irodalmi, társadalmi stb. tevékenységükkel nemcsak az unitarizmus ismeretét és elismerését, kivívták, de irányunkban a nagy világ figyelmét is felkeltették, s reánk irányították. Nekik köszönhetjük azt az általános becslést, melyet örökségül kaptunk; de azt a *kötelezettséget* is, hogy ez értéket elhomályosodni, vagy elveszni ne engedjük. Napjainkban is foly az értéktermelő munka, csak példaképen említem meg, hogy Dr. Gyergyay, Dr. Márkos, Gyallay

stb.-nek az országhatárokat is túllépő sikereiben az unitarizmus universális elismerésének öregbitését is megnyilatkozni érezzük. Hangyaszorgalommal kell ez útirányon tovább haladnunk, s erős akarattal, szívós kitartással újabb és újabb értékeket termelnünk.

A helybeli — nagyajtai — papi házunkon elhelyezett Kriza emléktábláról olvassák Önök — ifjú barátaim, — hogy „dalban a dalnok is él“. Vagyis a termelt érték fénye visszasugárzik a termelőre, annak minden vonatkozásaira is. E fénysugarak tömegből képződött az a fény kéve, mely az unitarizmust körülövedzi.

És ma is mennyi érték szunyad hiveink asztalfiókjáiban, melyeknek napfényre törését a gazdasági, anyagi nehézségek gátolják. E nehézségek legyőzésében annyi mulasztás terhel a múltból, hogy nem törekedtünk *erőtömörítéssel* az akadályokat legyőzni. Ezt pótlandó alakult az Unitárius Irodalmi Társaság, és fokozott buzgalommal, s jelentős sikerrel törekszünk annak anyagi erősségét megalapozni és oda fejleszteni, hogy hivatásszerű tevékenységét a siker biztonságával megkezdhesse. Ez egyesületünk szeretetét, s annak kiadványai szorgalmas forgatását ifjú barátainknak figyelmébe ajánlom.

A tudomány *erkölcs* nélkül a biblia szavai szerint csak „zengő ércz és pengő czimbalom“; vagy is olyan, mint a téli nap, fénylik, de nem melegít. Minden erkölcsi fogyatékoság nagy hiba. A legjobban szabott ruha is elvesziti vonzását, ha sáros. Bénítja az önbecsérzetet. Az önérdeknek háttérbe szorítása, az egyházi közérdeknek önzetlen, erőteljes munkálása: az erkölcs mezején járás. Figyelmébe kell ajánlanom ifjúságunknak, hogy az erkölcsi magaviseletet nemcsak az iskolai bizonyítvány, hanem a gyakorlati élet is klasszifikálja és azt az élet magyon is nyilvántartja.

Öntudatoságot várok, és *önérzetességet* kérek ifjúságunktól. Úgy vallási, mint faji tekintetben oly történelmi múlt áll mögöttünk, és oly várakozásteljes jövő áll előttünk, hogy nem kis büszkeséggel hangoztathatjuk unitárius mivoltunkat. Ki pedig öntudatos és önérzetes, az nemcsak *tudni*, de *érezni* is fogja, hogy miképp cselekedjék az élet súlya és nehézségei közepette is hitünkért, fajunkért.

Vajha megfigyeléseim és útmutatásaim termő talajba hullott magvak lennének és maradnának!

Meleg szeretettel üdvözlöm az unitárius ifjúság vándorgyűlését, annak megjelent tagjait, kívánom munkálkodásukhoz a sikert, s kérem ahhoz egyetlen Istenünk segedelmét és áldását.

Dr. Ferenczy Géza, főgondnok.

Kovácsi Antal.

(Folyt.)

Az 1841. évi reform és az Entwurf. Egyház- és iskolatörténeti szempontból igen fontos az a kiváló munka, melyet Kovács az alkotmányos élet megkezdése után a meginduló Keresztény Magvető hasábjain kifejtett. Ő az első, aki nálunk a hosszú hallgatás után irodalmilag megszólal. Ő az, aki az országos iskolai reformtörekvésekkel szemben az unitárius közvéleménynek hangot ad. E bírálataiban hű és megértő tanítványa Brassainak, kinek pszichológiai és módszertani ismereteken alapuló elveit magáéinak vallja, de reformja hiányai előtt sem huny szemet. Egyenlő nyíltsággal és őszinteséggel meglátja és elismeri előnyeit és hibáit a régi felekezeti középiskolának is, az Entwurf iskolájának is. Azon a képen, melyet az 1848 előtti és utáni iskoláról rajzol, részrehajlás nélküli elfogulatlansággal festi a fény- és árnyoldalakat.

A régi rendszert sok tekintetben hiányosnak tartja.¹ Hiányos volt mindenek előtt az *anyanyelv művelése* tekintetében, és abban is, hogy kevés tudást nyújtott. A korszellem haladása már rég megelőzte az iskolát, amely még mindig jóformán egyetlen feladattal, a latin erőltetésével bajoskodott. De ez a régi iskola a maga idejében — nem tagadható — „megfelelt a kor kívánatának“, mert a főcél, a latin tudását elérte s ami kevés tudományra szükségük volt, azt később érettebb korban jól megértették s meg is tanulták. Aztán jött a korondi zsinat tantervreformja, melynek motivuma az anyai nyelv művelése és korszerű ismeretek szerzése. Miben állott a „gyökeres“ változás? Kovács „gyökeres“ változásról beszél. Brassai csak a rozoga szekér tengelye megerősítésének, az elkopott részek kijavításának, tengelykenésnek nevezi, mely a multhoz képest lényeges haladás, de a józan követelményekhez képest alig egy kis lépés előre. Kovács szerint e reformnak voltak örvendetes eredményei, de hiányai is. *Eredménye* az, hogy az oktatás nyelve a

¹ Iskoláinkról. Keresztény Magvető, 1861.

latin helyett a magyar lett; a magyar nyelvtan rendes tantárgy lett; új tantárgyakul felvették: elemi „terményrajz“, „földirat“, szám- és mértan; második élőnyelvül a német és némi görög; felül a bölcselmi tanfolyamon a földirat helyébe a statisztika; és végül az osztálytanítás helyébe a szakrendszer. *Hiányait* abban látja, hogy a tanfolyamot siettetni: a 17 éves ifju jóformán gyermekkorában végezhetné; a magyar nyelvtan a II. és III. évben csak nagyon hiányos lehetett, melyre „tévedés“ volt mindjárt két idegen nyelvet, a latint és németet, ráépíteni. De „örvendetes eredményét“ abban látja, hogy „bámulandó haladást“ tanusítottak a növendékek, mert még a reform tulságos radikálizmusától megbotránkozók is megnyugodtak.

Azután ránk erőszakolták minden ellenkezésünk mellett is az Entwurf iskoláját. E szervezet lényeges változásokat hozott. Kovácsi öt pontban foglalja össze e változásokat:

1. Hazai, polgári, vallási és házi igényeink mellőzésével iskoláink a társadalom többi iskoláival egyformásítottak.

2. A bölcselmi tanfolyamba beosztott teológiai tárgyak kimaradtak.

3. Ezzel kolozsvári főiskolánk „egészen elvesztette egyetem-szerű jellegét“.

4. Iskoláink tudós intézetekké lettek: növendékeikből latin vagy görög nyelvészeket kellett faragniok, hiszen ezekből heti 78 óra volt, a többi összes tárgyakra — a németen kívül — 90 óra volt előírva. És végül:

5. Elvesztették vallásos jellegüket.

Az abszolutizmus 10 évének tapasztalatait abban foglalja össze, hogy a régi iskolát nem volt nehéz átalakítani az Entwurf szerinti rendszerre, mert 11 évéből a 3 elemi és az Entwurf 8 gimnáziumi osztálya épen kitelt. De több tantárgy kizárattott, némelyik pedig a miénktől eltérőleg, helytelenül osztatott be. Jobb eredményt értek el, mint a régi iskolában, a görög-nél, latinnál, németnél és mennyiség-tannál. De nem volt kedvező az eredmény a természettannál, mely alá összefoglalták a terményrajzot, matematikai földiratot és a tulajdonképeni természettant, még pedig azért nem, mert különböző osztályokba szétszattották és elforgácsolták. És hiányos volt a földrajzban és történelemben elért eredmény is; amaz azért, mert nem volt külön tantárgy, hanem be volt foglalva a történelemben. Emez azért, mert igen korán kezdték a II. osztályban. Mit szólna Kovácsi a mai tantervhez, amely a világtörténelem ó-kori részét az I. osztály részére írja elé?

Kilenc év mulva, mikor Eötvös benyújtja svájci minta alapján készített reformjavaslatát, Kovácsi e javaslatot bírálva¹ újból visszatér az Entwurfra, melyről összegező ítéletét ezekbe a szavakba foglalja: „Ha őszintén akarunk szólni, mi kik mind a régebbi, mind pedig az Entwurf által előidézett viszonyokat gyakorlatból ismerjük, kénytelenek vagyunk bevallani, hogy az idegen hatalom által ránk erőszakolt szervezet valójában áldásos hatású volt gymnasiumainkra s ennek nyomán egész köznevelésünkre. Hitfelekezetünk s mondhatni hazánk összes gymnasiumaiban nagyobbára az Entwurf nyomán felállított szervezet van jelenleg életben, néhol némi módosításokkal s e módosítások is jobbra csak a tantárgyak beosztására vonatkoznak.“

Kovácsinak ez a megállapítása azóta oktatásügyi történelmünk közvéleménye lett. S mégis súlyosan kell kifogásolnunk e megállapításban egy hiányt. A kormánynak azt a hihetetlenül rövidlátó politikáját, hogy az iskolát erőszakos módon a németesítés és elnemzetietlenítés eszközévé akarta aljasítani s a németet először tantárgyul, később a tanítás nyelvül írta elő. Minő pszichológiai vak-ság és butaság kellett ahoz azt kívánni, hogy a székely vagy alföldi kunsági gyerek ezután a Goethe nyelvén fogja gondolatait kifejezni. S hogy Kovácsi ezt elvileg nem kifogásolja, annál feltűnőbb, mert hiszen a régi iskola leglényegesebb hibájául a nemzeti nyelv és szellem fejlesztésének elhanyagolását látja és saját tapasztalatából tudja, hogy a kormány hiába írta elé s követelte az osztrák birodalom történetét, mindig a hazai történelmet tanították alul is, felül is, még pedig külön tantárgyként.

Eötvös reformjavaslata. Az abszolutizmus letűntével a közvélemény hangosan követelte a reformot. Mindenki az iskolaügy reformjától várta a szellemi élet megújódását. Eötvös egy támogató és buzdító közvélemény hatása alatt nemes hévvel fog hozzá az alkotáshoz. A probléma magja ez volt: miképen lehetne a közoktatást nemzeti alapon és az Entwurftól függetlenül szervezni.

Eötvös elkészíti törvényjavaslatát. A közvélemény három okból sürgeti a reformot: a humanus gimnázium nem felel meg a kor reális követelményeinek, nem számol a tanulók egyéni hajlamaival és képességeivel és nem készít elő az egyetemi szaktanulmányokra. Kovácsi² szerint ezek a hiányok csak „képzelték“, sőt „tulajdonképen előnyök“. S minthogy Eötvös javaslata ezeken a hiányokon

^{1—2} A gymnasium. Keresztény Magvető, 1870.

akar segíteni, nem tartja szerencsés alkotásnak. Nem pedig azért, mert abból a téves felfogásból indul ki, hogy a gimnázium nem szolgálja sikerrel a célját. „A gymnasium határozottan tudományos intézet lévén, hivatása növendékeinek annyi általános műveltséget nyújtani, hogy azok annak alapján *akármely* szaktudomány megtanulására képesek legyenek. Ennél fogva lehetetlennek tartom a középfoku szakintézetekkel, névszerint a reáliskolával oly szoros összekötését, hogy a növendékek egyik fajtájú intézetből a másikba s meg vissza vándorolhassanak.“

Itt benne vagyunk a humanizmus és reálizmus közötti harc kellős közepében. Eötvös javaslata alsó és felső tagozatot tervez. Az alsó tagozatnak hármas célja van: egyfelől alap a gimnáziumba és a reáliskolába való lépésre, másfelől befejezett egész azoknak, akik nem akarnak tovább tanulni. Kovácsi szerint hármas célja lévén, lehetetlen, hogy „mindeniknek kellő mértékben szolgáljon.“ A reális irányú nevelést a polgári iskolák sikeresebben szolgálják. Tökéletesen meg van győződve, hogy a gimnázium jobban előkészít a műegyetemre, mint „a reáliskola“, amely korlátolt, félszeg nevelést ad s ezért „valóságos fényűzési cikknek“ tartja. A reáliskola elleni ellenszenvé mindegyre visszatér. 1881-ben megelégedéssel s némi elégtétellel állapítja meg, hogy a reáliskolai tanulók száma apad. A közoktatási miniszter 1878/79. és 79/80. évi jelentését vizsgálva észreveszi, hogy sok a zsidó tanulója s azért azt mondja, hogy „sajátlag zsidó intézeteknek lehetne nevezni.“¹ 1884-ben a miniszteri jelentés megállapítja, hogy a reáliskolai tanulók száma gyarapodott. A változást nem érti, nem is örvend neki. De már akkor észreveszi, hogy a középiskolai zsidó tanulók száma a zsidó lakosság összes számának arányát messze meghaladja. A zsidóság az összes lakosság 4:54⁰/_o-át teszi, a középiskolai zsidó tanulók az összes tanulók 19:85⁰/_o-át. „Nagyon, tulságosan kedvező az arány“.² A reáliskolai tanulók előmenetele rosszabb, mint a gimnáziumiaké. A jelentés szerint azért, mert a tárgyak nehezebbek, az osztályozás szigorubb. Kovácsi szerint azért, mert a tanulók kevésbbé tehetségesek s nehezebben fegyelmezhetőek. A gimnáziumi tanulók jobb előmenetelét a protestáns intézetek közvetlen felügyeletének és ellenőrzésének, továbbá cohabitatiojának és convictusának tulajdonítja. 1885-ben azt mondja, hogy a 17 állami főreál-

¹ Keresztény Magvető, 1881.

² U. o. 1884.

iskola közül legalább a felét meg kellene szüntetni s az így megtakarított pénzt felekezeti gimnáziumok segélyezésére adni. A trifurkáció nem helyes, mert a pályaválasztást igen korán erőszakolja, mert az utolsó három évet megzavarja és meglazítja, mert egyoldalú képzést nyújt és a tantárgyak választását a tanulók önkényére bizza.

A humanizmus és realizmus közötti harc nem Kovácsi idejében kezdődött, s ma sincs eldöntve. De Kovácsi érvelése ma már nem helytálló. Ő a gimnázium iránti elfogultságból még nem láthatta, vagy legalább nem értékelte a fejlődésnek azon irányait, melyeket az iskola azóta vett. S amit ő hiánynak tart, hogy a tanuló képességeinek megfelelő iskolát választhat, a pszichológiai vizsgálatok mai világitásában ugyancsak nélkülözhetetlen feltétele a helyes képzésnek és nevelésnek.

Pauler reformjavaslata. Inkább egyezik nézeteivel az a javaslat, melyet Pauler Tivadar terjesztett be.¹ Még pedig azért, mert úgy érzi, hogy ez visszatereli a gimnáziumot „a maga természetes, észszerű útjába“, melyről az előbbi tervezet eltérítette volna, ha életbe léptethették volna. Ez a terv az Entwurf elveit, rendszerét fogadja el s Kovácsi tulajdonképen „az Entwurf szervezete feletti változatnak“ tekinti. Elvi kifogása csak az, hogy alsó és felső tagozatra osztja a tanfolyamot, amiből következik ugyanazon tárgyaknak kétszeri, alul népies, felül tudományosabb tárgyalása, elforgácsolása és szétszaggatása. Szerinte nem valók az első kurzusba a történelem, algebra, természettan és vegytan. És ezért szenved rövideget — a német és — „esetleg a magyar nyelv.“ „Céliránytalan eljárás“ nem magyar vagy nem német tannyelvű gimnáziumba mindakettőt bevinni, mert vagy „csak mutogatássá“ válik; vagy ha kellő mértékben tanítják, rövideget szenvednek a többi tantárgyak. Az anyanyelven kívül csak egy élő nyelvet lehet bevinni. Ezért „magyar nyelvű gymnasiumokban a német, a más ajkuakban a magyar nyelv lehet azon élő nyelv, mely rendes tantárgyul felvehető.“ De olyan mértékben, hogy sikere legyen. Heti 2 óra teljesen elégtelen. Ez csak „eredménytelen kísérlet.“ Az idegen nyelvek közül az élővel kezdené a tanítást, melynek célja nem az irodalom, hanem a beszéd elsajátítása.

Vajjon mit szólna Kovácsi a mai tartervhez, amely szerint a magyar tanulónak anyanyelvén kívül három élő és két holtnyelvet kell tanulnia.

¹ A gymnasiumok új tanterve. Keresztény Magvető, 1871.

Nem érdektelen megjegyezni itt, hogy amikor a miniszteri javaslatok a magyart kötelezően előírják, Kovácsi ezt csak mint lehetőséget említi. A nevelésügyi bizottság¹⁾ már politikailag sem tartja helyesnek és tapintatosnak törvénybe iktatni, „*hogy az ötödik osztálytól kezdve a tannyelv mindenütt magyar*“. De ezen kívül kivihetetlen, mert a jelenlegi tanárok legnagyobb része nem lenne képes magyar anyanyelven tanítani. Ezért a szászok iskoláit be kellene záratni. „*Már pedig ez nemcsak nemzetiségi szempontból adhatna az állam nyugalomát veszélyeztető visszahatásokra alkalmat, hanem közművelődési szempontból is valóságos visszaesést eredményezne*“. De ha a tanárok tudnának is tanítani, pedagógiai szempontból akkor is végrehajthatatlan, mert „*még hinni is képtelen*“, hogy egy nem magyar ajkú gyermek 4 év alatt úgy megtanulja nyelvünket, hogy az ötödik osztálytól kezdve azon nehézség nélkül tanulhasson, fogalmazhasson s tehát gondolkozhassék és reflektálhasson is“. Ez az intézkedés a jobb tehetségűek fejlődését akadályozná, sőt elfojtaná, a közepes és gyengébb tehetségűeknek a megölő betűje lenne. Végül figyelmeztet az alapítványokra, melyeknek legtöbbször feltétele, hogy az intézet csak addig használhatja, amíg a tannyelv az marad benne, ami volt az alapításkor. Mindezek alapján s mert a bizottság „*nem az erőszakos magyarosítás-tól várja nyelvünk terjedését s hódító hatalmát*“, az a javaslata, hogy e pont teljesen törültsék s a magyar nyelv tévessék a kötelező tantárgyak sorába, de „*az érthetetlen és semmit sem jelentő(?) irodalomtan mellőzésével*“.

Érdemes ezt feljegyezni, mert mutatja, hogy az erdélyi értelmiség másképp látta s értékelte a nemzetiségi problémát, mint Budapest s bár szívvvel lélekkel kívánta az Uniót, ez a külön erdélyi szempont az alkotmány helyreállítása után is még sokáig fel-feltűnik. Hogy egyebet ne említsek, Kovácsi a régi erdélyi törvényekben inkább látja a vallásszabadság biztosítását, mint az 1848. évi XX. törvénycikkben.²⁾

Trefort reformjavaslata. A kísérletezések és félrendszebályok e korszakában nemsokára megjelenik Trefort középiskolai

¹⁾ Váradi Károly: A középtanodák tervbe vett új szervezéséről. K. M. 1873. 55—65. l.

²⁾ Mikó Lőrinc életrajza. Keresztény Magvető, 1871.

törvényjavaslata.¹⁾ Kovácsi három izben szól hozzá. Először csak ismerteti, azután mint közigazgatási jegyző szerkeszti a képviselőházhoz a javaslat tárgyában a feliratot s végül egy külön cikkben bírálja. Birálatának nincsenek új szempontjai. Többé-kevésbé ismétli ott, mit az előbbi törvényjavaslatok alkalmával kifejtett. A reáliskolát most is fényűzésnek mondja s most még a miniszter indokolását is felhossa nézete támogatására. A miniszter ugyanis 1877/78—78/79. évi jelentésében megállapítja a reáliskolai tanulók apadását. A gimnázium és reáliskola között olyan csekély a különbség, hogy ő ezért sohase tartana kétféle intézetet. Helytelen, vissza szokásnak tartja az egyik intézetből, különösen polgáriból a gimnáziumba való átlépést, mert ezek céljuk szerint különböző intézetek. Az átlépést nem elésegítené, hanem inkább meggátolná. Ha azonban — mondja tovább — a tanulók egyéni képességeinek útát akarunk nyitni, csináljunk egységes alsó tagozatot, melyen felül kezdődjék a szakszerű megosztás.

Ez a felfogása már haladás az új idők szelleme felé, mert néhány évvel azelőtt még hibáztatta azt a tervet, amely a választást a tanulók „önkényére“ bizza. A vizsgálat értékének leszállítását látja abban, hogy a reáliskolás latinból és görögből pótérett-ségit tehet. Ellenmondás azzal az állításával, hogy csekély a különbség a kétféle intézet között. Különben, habár a törvény túlságosan részletező, mint valami rendtartás, „a kérdés leglényegesebb pontja“, a tanterv megállapítása rendeleti elintézésre van bízva, amit lényeges hibának tart.

Politikai szempontból is bírálja a javaslatot. Kifogásolja, hogy a centralizáció szellemében készült. Érti rajta azt, hogy az állam túlságos nagy befolyást akar biztosítani a felekezetek, tanítórendek s hatóságok által fenntartott intézetekre. Ezzel kizárja azt a nemes versenyt, mely az 50-es évek abszolutizmusa alatt az intézeteket nemcsak megmentette, hanem virágzásra is emelte. A törvényjavaslat inopportunist, nem célszerű, sőt veszélyes. Inopportunist, mert a gimnáziumi oktatás „a közérdek igényeinek megfelelő módon van szolgálva“. Ugyanaz a felfogás, mint 10 évvel azelőtt. Céltalan, sőt veszélyes, mert az állam a törvény által teremtett viszonyokat nem

¹⁾ A középiskolákról szóló törvényjavaslat. Az unitáriusok E. K. Tanácsának felirata a képviselőházhoz a gymn. és reáliskolai törvényjavaslat tárgyában. A gymnasiumokról és reáliskolákról szóló törvényjavaslat, Keresztény Magvető, 1880.

birná dominálni. Állandó perlekedés állana elé a fenntartó és állam között, amelyben a kormány lenne a legyőzött fél (!). A törvény végrehajthatlan maradna, mint a népoktatási, melynek alig van cikke, amely teljes érvényben állana. De legnagyobb szerencsétlenség az lenne, ha a felekezetek a passzivitás terére lépnének s gimnáziumaikat megszüntetnék.

Kovácsi jól látta, hogy állandó lesz a perlekedés az állam és felekezeti főhatóság között, de abban már alaposan tévedett, hogy a felekezeteket tartotta az erősebb félnek.

Egyébként nem osztozik a protestáns felekezeteknek azon fel fogásában, hogy az állam felségi jogánál fogva ne határozhasson minden szerzett jogra való tekintet nélkül a köznevelés ügyében. De megbotránkozik azon, „*hogy az állami főfelügyeletnek a javaslat szerinti törvényreemelése esetén az állami főfelügyeleti jog és köteletség a protestáns felekezetek által fenntartott középiskoláknak közvetlen igazgatásává, kormányzásává fajulna s a hitfelekezetek önkormányzási joga, iskoláink ügyei feletti intézkedő hatalma, sőt hitele és becsületessége is konfiskáltatnék, nemcsak intézeteinknek, hanem a közmívelődésnek is kárával — a centralizáció céljaira.*”

Ezen az alapon épül fel az E. K. Tanácsnak Kovácsitól szerkesztett felirata, amely hiányosnak mondja a törvényjavaslat kiindulását, amennyiben csak a magyarországi 1790—91. évi 26. törvény cikket veszi tekintetbe s mellőzi a Lipót diplomája 1., 2., 3. pontjait s az ezekre vonatkozó 1790—91. évi 55. törvény cikket, melyek pedig az erdélyi gimnáziumok államjogi helyzetének elbírálásánál egyedül szolgálhatnak alapul. Ebből a hibás kiindulásból származik a törvényjavaslatnak minden olyan intézkedése, mely a felekezeti főhatóság azon jogát, „hogy iskolánk bel- és küléletét, magát a tanügyet maga határozza meg és vezesse“, teljesen illuzóriussá teszi. Különösen abban nyilvánul ez, hogy a miniszter határozna meg a tantárgyakat és azok tanításának mértékét és terjedelmét. Ami mondhatni „egyedül lényeges életkérdés“ s ebben vétetnék el az intézkedési jog. A felekezetek csak pusztán végrehajtói lennének a kormánynak s elzártnának attól, hogy iskoláik fejlesztésére munkáljanak, a miniszter állitván meg, hogy a tanítás meddig mehet. Kifogásolja, hogy némely iskolaigazgatási és kormányzási tényeink csak abban az esetben ismertetnének el, ha azokat a kormány előzetesen jóváhagyta, hogy az iskolák állapotáról a főigazgatók útján szerez magának értesülést, hogy iskolai vagyont illetőleg nemcsak főfelügyeleti, hanem intézkedési jog is adatnék a kor-

mánynak, melyről pedig „a tulajdonjog megsértése nélkül vallásfelekezetünkön kívül más hatalom nem intézkedhetik“. Aztán kifogásolja az ellenőrzés rendőri szellemét, mert „miként a múltban többször megtörtént, úgy a jövőben is megtörténhetik, hogy éppen legalkotmányosabb és nemzetiebb munkálkodásaink tartathatnának államellenes törekvéseknek“.

Vizsgálatok. De hozzászól Kovácsi az iskolai törvényjavaslatokon kívül a köznevelés minden felvetődő kérdéséhez. Ilyen országszerte sokat vitatott kérdés volt a *téli vizsgák* kérdése. Nálunk Sándor János veti fel s fölöslegesnek, magát túléltnek, sok időt elrablónak, minden haszonnélkülinek mondja. Kovácsi az ellenkező állásponton áll¹⁾: amint mondja, „szubjektív okokból“ szükségesnek tartja. Érvei ma már nem helytállóak. Hogy koronként számba kell venni a megtett munkát? Ezt a jó tanár minden órán megteszi. Hogy mindenütt szokásban van? Hát rossz szokás nem lehet általános? A szülőkért és intézetekért? Hogy a nevelés komoly munkáját mutogatóba vigyük, kiállítsuk? Hogy nem idővesztegetés, azzal támogatja, hogy a tanulók vizsga végén „meg vannak húzódva, el vannak nyúve“. Tehát éppen azzal, amiért a vizsgákat a magyar uralom végén megszüntették. „Komoly számbavevést“ kíván, amely legyen „nagy eseménye“ az iskolának. Hogy a jó tanulók hiúságát tápláljuk s a rosszakat megszegyenítsük? A nemes ambíciót nem tartja rossznak, ellenkezőleg, ösztönző erőnek. A megszegyenítés pedig, ha érdem szerint történik, rendjén van.

Foglalkozik az *érettségi vizsgálat* kérdésével is.²⁾ E kérdésben felfogása nem egyezik kora áramlatával. Feleslegesnek, sőt hátrányosnak és károsnak tartja. Sem a tanárok ellenőrzéseért, sem a növendék, sem a közműveltség érdekében nem szükséges. Arra az érvre, hogy a tanulók ismeretei gazdagodására szolgál, az a megállapítása, hogy „részben éppen ellenkező, vagy nagyon is csekély s mulékony eredményű hatása van“. A helyes megítélést akadályozza az, hogy „néhányik alig van beszámítható állapotban“. Aztán helytelen eljárás, hogy kizárólag a feleletek szolgálnak a megítélés alapjául, holott „általános képzettsége felett kellene ítéletet mondani“. A vizsgálat az intézet rendjét megzavarja és lazítja. Mindez számtalanszor felhozott érv, nincs semmi új közöttük.

Van azonban egy eredeti gondolata, amely ma is figyelmet

1) A téli vizsgákról. Keresztény Magvető, 1878.

2) Az érettségi vizsgáról. U. o. 1885.

érdemel. Azt mondja ugyanis: ha már mindenképen érettségít akarunk tartani, „tartsunk csak írásbeli vizsgálatot igazán kellő komolysággal, kellő terjedelemben“. A legújabb osztrák középiskolai törvény szerint az érettségi vizsgálatnak legfontosabb része egy írásbeli dolgozat, melyet a tanuló kellő segédeszközök használatával otthon készít.

Túlterhelés. Kovácsi tanárságának utolsó idejében azt mondatnók: európai kérdéssé lett a *túlterhelés* kérdése. A németek ismerték fel legelőbb, akik elsősorban hibások keletkezésében. Ellenszerűl az órák és tantárgyak apasztását ajánlják. Kovácsi tévedésnek tartja¹⁾, mert állítja, hogy a szellem van túlterhelve azzal, hogy nem helyesen foglalkoztatják. Csak gondoljuk meg — mondja —, mikép hurcoljuk keresztül napi 6 órán, néha alig rokon tárgyakon, 6 tanító, akik közül egyik sem tudja, hogy társa az előbbi órán mivel, mily módon foglalkoztatta őket s akkor el kell ismernünk, hogy a rendszerben ez hiba. A sok tantárgy s különösen a módszer alkalmazása okozza a túlterhelést. A tantervben 12 tantárgy van. Az Entwurf alatti kor embere ettől is megijedne. De a főbaj az, hogy minden tantárgyba bevisznek még egy néhányat. Így a földrajzba természetrajzot, természettant, ethnográfiát. „Félve teszem, mégis kijelentem, hogy a magyar nyelv tanítását az I—II. osztályban feleslegesnek, sőt károsnak tartom“, mert alapja a logika, amely e fokon még érthetetlen. Túlterhelés az is, hogy a történelem kétszer szerepel, a III. és VIII. osztályban, holott alól „semmi képző célja nincs“. Helyesebb iskolánk 20 év előtti rendje, melyben a VI—VII-ben egyetemes, a VIII-ban magyar történelem volt. „Haszontalan és indokolatlan idővesztés“ tehát, hogy Magyarország történelmét a IV. osztályba felvettük. Túlterhelésre vezet az is, hogy az oktatást „igen magas színvonalon tartjuk“. Aztán „egyenesen rontás az, hogy a növendék megterhelhetésén igen is akarunk segíteni“, midőn mindent készen feltálatva adunk elébe, mintha azt akarnók, nehogy önerején iparkodjék valamit megtanulni. „Butító sablon“ után dolgoznak (kipontozott betűk, vonalak, alakok, szabadkézi helyett mértani rajz stb.), minek következése, hogy a tanítás fő célját, hogy „az ész gimnásztikája“ legyen, nem hogy elérnők, hanem legfeljebb az emlékezetet tömjük meg s így „korlátolt rágódókat“ nevelünk. Annyira mélyen gyökerezik ez a felfogása lelkében, hogy legutolsó nyilvános szereplésében abban a beszédben,

¹⁾ A túlterhelés kérdése a gimnáziumban. Keresztény Magvető, 1884.

melyet új tanárok beiktatásán 1891. őszén mondott¹⁾, túlterhelésnek mondja már azt az „áramlatot“ is, hogy a tanuló mindent az órán tanuljon meg, mert ez egyöntetű dressurára, idomításra vezet, de az „egyénség fejlődésének rovására“.

E fejtegetésben helytelen és helytálló gondolatok váltakoznak. A tantárgyak beosztására vonatkozó észrevételeit kora sem fogadta el, ma sem helyeselhetjük. Itt két kiváncsi áll szemben egymással. Egyfelől a haladó kor és tudomány követelése, másfelől a lélek korlátolt befogadó képessége. Egyiknek, vagy másiknak, vagy mindakettőnek szenvednie kell mindaddig, míg az intézetek az az egyénségi típusok szerint nem differenciálódnak. Csodálni lehet, hogy a kérdés tárgyalásánál Kovácsinak nem jut eszébe e gondolat. S annál inkább, mert a trifurkáció eszméjével már előbb megbarátkozott Amit az „igen magas színvonalról“ mond, az teljes mértékben igaz. Ez az a kor, amely nem vetkőzte még le teljesen a latin iskola megmagyarosodása után sem annak régi tudományosnak látszó mezét. A tankönyvek a gyermeki lélek ismerete nélkül a nagyképű tudományoskodás homályába burkolóznak. Kovácsi halála után mintegy 10 esztendővel lényeges javulás következett e tekintetben.

Módszerre vonatkozó bírálata azonban teljes mértékben helytálló, sajnos, azt mondhatjuk, még ma is. E gondolatai Brassai módszertanában gyökereznek, melynek útmutatásait Kovácsi soha egy pillanatra sem hagyja figyelmen kívül.

Sajátságos álláspontot foglal el Kovácsi a *realizmus és humanizmus* kérdésében²⁾. Iskoláztatásánál, ifjúkori tanulmányainál fogva kezdettől végig kitartó híve, védelmezője a humanus gimnáziumnak, melyet óv szellemétől idegen minden befolyásolás ellen. Szellemi alkata is ebben az irányban determinálja. Eötvös reformtervezete éppen azért nem rokonszenves előtte, mert a gimnáziumot a hasznossági elv megfertőzésétől félti. Azért nem tud megbarátkozni a reáliskola gondolatával. A tiszta humanum érdekében a szellem képzése nevében zárkózik el az élet kívánalmaitól, melyek reális követelésekkel döngetik az iskola kapuját, közelebb akarják vinni az iskolát az élethez. Kovácsi e tekintetben régi értelemben vett szellemi arisztokratának volna tekinthető.

¹⁾ Kanyaró Ferenc, Boros Sándor, Nagy Gyula tanárok beiktatóján, Ker. Magvető, 1891. 337—341. l.

²⁾ Realizmus és humanizmus. Keresztény Magvető, 1872.

S mégis semmi sem állana a valóságtól távolabb, mint az a megállapítás, hogy az intellektualizmus dölyfe szellemének jellemző vonása. Nem, ennek épen az ellenkezője igaz. Súlyos szavakat használ, mikor a magyarság arisztokrata életnézetét és jellemvonásait ostorozni akarja. „Hibának és egyoldalúságnak“ tartja, hogy régebben reális irányú pályára kevesen készültek. De magyarázatát három okban találja. Egyik: a mi „nemzeti jellemünk“. Mi mindig politikus és jogász nemzet voltunk. A másik: jogi, papi, tanári pályára itthon, kevesebb költséggel, rövidebb idő alatt mindenki képezhette magát s csak a tehetősebbek mehettek technikus pályára. A harmadik: nagyobb jövedelem. Ma is mindenki a tudós pályára tódul. A reáliskola is csak elvonja a munkás kezeket az ipartól és kereskedelemtől. A polgári iskolát is lenézzük. Általában luxust üzünk gyermekeink nevelésében. Vágyakat és kívánságokat ébresztünk bennök, melyek ha nem valósulnak, meghasonlást szülnek a lelkekben. A „tintás körmöt tisztességesebb dolognak tartjuk az enyves, csirizes, festékes körömnél“. Még a jobb módú iparosok is szégyennek tartják fiaikat iparos és kereskedő pályára szálni. Ezzel szenved a tudomány érdeke, de az ipar és kereskedelem is. 1881-ben kifejezi örömét azon, hogy az unitárius tanulók száma a gimnáziumban 10 év alatt 27-tel apadott, mert úgy látja, hogy szegény hiveink produktív pályára kezdenek lépni.¹⁾

Mikor 1872-ben e sorokat írta, ellenkező áramlatot észlelt. Az állam a vasúti építkezésekhez sok külföldit hozott be, akik mesés jövedelmeket élveztek. Ezért megindult a reális pályákra özönlés. Általános művelődésünk egyensúlyának megzavarásától és túltermelés következtében kellemetlen versenytől félt. E különböző irányú áramlatok azt a gondolatot érelik benne, hogy szeretné, hogy a realizmus és humanizmus közötti „küzdelem végtelen legyen s ne kerekedjék egyik a másik fölébe“.

Dr. Gál Kelemen.

¹⁾ Keresztény Magvető, 1881.

Régi unitárius költők.

Az Unitárius Irodalmi Társaság megbízásából egy szűkre szabott fölolvadás keretében kell fölidéznem a régi (értsd: elhunyt) unitárius költők emlékét. Kengyelfutónak képzelem magam s hogy egy pillanat se vesszen kárba, rögtön meg is kezdem az iramot

Dávid Ferencsel. Ő az első unitárius költő. Hogy hogy, már az első unitárius ember is poeta? Mi lesz ebből, kengyelfutó, hiszen ha jól összeszámoljuk, csak élők vagyunk már vagy nyolcvanezren?! Nem kell megijedni. A XVI. században vagyunk. Akkor se volt mind költő, aki verset ír, de viszont akkor volt igazán minden iskolátjárt ember egy kicsit költő, azazhogy versfaragó is. A diák akkor igazán Múzsza-fióka. Az iskolák a humanizmus melegágyai, bennük minden ösvény a Helikon felé vergál, fiók-Cicerokat és Vergiliusokat óhajtottak nevelni. A humanista ideal a *vir bonus dicendi et versificandi peritus* (a szónokolni és verselni jól tudó jellemes ember). Egy-egy latin verses köszöntőt kiizzadni nem ment olyan nagy esemény-számba, jóformán mindenki ért hozzá. Együtt járt az efféle alkalmi poétáskodás a deákos miveltséggel. Patronusoknak, nagy uraknak ezzel kedveskedett az anyagiakban akkor is vékonypénzű literatus ember. Verssel. S tegyük mindjárt hozzá, legtöbbször émelvítően hizelgő verssel. A görög-római mythologia egész apparatusát mozgósították, a hagyományos költői *flosculusok* és *epitheton ornansok* egész virágerdejét rázúditották a boldog megénekelte. Ez volt, ilyen volt a divat. Humanista divat. Fiatalkorában a mi Dávid Ferencünknek is úsznia kellett az árral. Az ő latinnyelvű alkalmi költeményeit sem éppen a költői ihlettség sugalja. Tehetségére és főképp izlésére vall azonban a későbbi nagy reformatornak, hogy a dicsérgető áradozás szertelenségét nála mérsékli, sőt jó részben feledtetí a mégis belülről fakadónak látszó lírai hév közvetlensége, mintha nem a humanista, hanem az ember állana a konvencionális általánosságok mögött. A szerény, de önértetes witembergi diák ki meri mondani, hogy minden magyar nyomo-

rúságnak a nagyurak versengése az oka. Mégsem ezekben a fiatal-korabeli latinnyelvű kísérleteiben találjuk meg a költő Dávid Ferencet, hanem magyar nyelvű egyházi énekeiben. A hagyomány őt sarta az első unitárius Énekeskönyv összeállítójának s az ő nevét törzi ma is Énekeskönyvünkben a 43. *Adjunk hálát mindnyájan* kezdetű ének. A 45. éneknek meg a dallama fűződik a Dávid nevéhez. Egyik sem méltatlan hozzá. A dallam népszerűségének meg éppen csattanó bizonyítéka az, hogy egyik későbbi változatában szilaj magyar fájdalommal zengő gyönyörű kuruc virágének lett. (Sajnos, nem sikerült belopnunk az új Énekeskönyvbe. De már most jegyezzék föl akiket illet, hogy a hiányt az újabb kiadásban pótolni kell.) Érdekes egyébiránt, hogy az első unitárius poeta, Dávid Ferenc érte el mint poeta mindeztideig a legnagyobb és legmegtisztelőbb irodalmi dicsőséget, olyan dicsőséget, amelyben csak az ókor nagy költőinek volt része, hogy t. i. a nevükben mások költöttek verset. Jobbat és szebbet a Dávidéinál. A fogságában költ híres elegijára és siriratára gondolok, a *Fulmina, crux, gladii*-ra. Ez érthető is, mert ezeket a nagy próféta iránti szeretet költötte. Poetának az a legjobb dajkája.

A Dávid Ferenc korának a poetája azonban nem Dávid Ferenc (neki egyéb dolga volt), hanem

Bogáti Fazakas Miklós. Széphistoriákat irt s Dávid király zoltárait ültette át kissé tán bőbeszédű, de változatos ritmusu és biblikus zamatú pompás magyar versekben. Értékelésére nézve azonban, sajnos, még nincs véglegesen kialakult irodalmi közvélemény. Az irodalomtörténeti kézikönyvek kétségkívül kissé mostohán intézik el Bogátit, a mi unitárius köreinkben viszont Kanyaró Ferenc szertelenül elfogult bámulata következtében meglehetősen kritikátlanul dicsérgetjük s úgy látszik, kevés meggyőződéssel, mert bár az Énekeskönyvbe sikerült bevinni tőle egynehány énekfoslányt, Bogátit én még nem hallottam fölcsendülni unitárius templomban. Pedig Bogáti nem afféle édeskés műnaiságú gyerekes modern lirum-lárum („Neked köszön a kis virág“), benne az unitárius XVI. század férfiasan zordon ereje zúg. Vajjon egyetemes magyar szégyen-e, vagy csak unitárius szegénység és élheterlenség, hogy ezek az eleget emlegetett zoltárok máig se láttak nyomdafestéket?

Unitárius termék a XVI. század legnagyobb irodalmi szenzációja, a *Balassi Menyhért*-ről szóló komédia is. Az irodalmi kritika itt is szélsőségekben jár. Volt aki (nem unitárius!) már értékben Shakespeare mellé tette, annyira csodálta pompás jellemző erejét,

csattanó dialogját, gyilkos humorát. Csak legalább a szerzőjét árulná el *Karádi Pál!*

Ugyancsak ismeretlen a másik pompás unitárlus drámának a *Debreceni Disputá*-nak v. *Comedia Válaszutiná*-nak a szerzője is. (Zárójel közt legyen mondva, mert még nem tudom egészen megokolni, én régóta azt hiszem, hogy ez az ismeretlen szerző Válaszúti György s a *Comedia Válaszútina* v. *Válaszútiana* azt teszi, hogy Válaszúti komédiája s Válaszút községhez semmi köze.) Itt Péter pápa, a debreceniék híres Meliusa van nagyszerűen kifigurázva.

Érdekes műfaja volt a XVI. századnak a széphistoria. Verses regény. Termett is szinte annyi, mint ma regény. Ki az unitárius a sok szerző közt, nehéz volna kisütni, de ha *Gyergyai Albert* is unitárius köztük, mint Torda nagy fia, Kanyaró Ferenc hirdette, akkor a legszebb széphistoriákat unitáriusok írták. Köztük van egyébként Gyergyain s a már említett Bogátin kívül a legtudósabb unitárius püspök *Enyedi György* is, egy széphistoriájával. Még érdekesebb, hogy ez az érdekes műfaj maga is mintha unitárius hiten volna: a Nyikómenti unitáriusok közt ma is él. A háboru előtti években közöltük az utolsó Mohikánt, *Hajnal* tündéres történetét, Nagy József tordátfalvi földmives fiatalkori versezetét, az Erdélyi Múzeumban.

Hiányos volna a XVI. századi unitárius poéták koszorúja, ha meg nem emlékeznénk a protestáns kor szellemi életének legjellegzetesebb büszkeségéről, a szászból magyarrá lett híres kolozsvári nyomdászról, *Heltai Gáspár*-ról. Nem verseket írt, hanem prózai elbeszélést, historiát, valláserkölcsei dialogust. Fabulákat, a versnél igazabb költeményeket. Bár felnőtt korában tanul meg magyarul s a tárgyias ragozással halálig hadi-lábon áll, korának legkiválóbb és legöntudatosabb stilisztája. Tudja, mire szomjas a világ s nyomdája valóságos bőségszarva. Művészi érzékénél csak erkölcsi bátorsága nagyobb. Az üzlethez éppen úgy ért, mint a művészi hangulatkeltéshez. Tudja, hogy a poezis képekben való beszéd azért gyönyörűség olvasni az ő írásait, — mondja róla Pintér. De van valami, amiben mi unitáriusok még inkább gyönyörködünk Heltaiban. A mi büszkeségünk Heltaiban az ő korát messze megelőző unitárius elfogulatlansága, demokratizmusa és emberszeretete. Olyan időben, amikor másut tüzre kivánták a más hitűt és más felekezetűt, az unitárius költőknek egyeben jár az esze, Dávid Ferenc a lelkiis mereti szabadságot hirdeti s a szelid lelkű Heltai „hitvitázá

és hitvédelem helyett erkölcsöt tanít“ (Pintér I. 150 l.), amint ezt megállapítja róla ma az elfogulatlan irodalom történet.

Csoda-e ezek után, hogy velük és általuk a XVI. század szellemi életének fényes megújulásában és előretörésében az unitárius szekér jár az élen, az unitárius szekér viszi a szent frigiditását, a korszak legértékesebb és legelőkelőbb szellemi örökségeit? A XVI. század az unitárius irodalom fénykora.

A XVII. század már rohamos visszaesést mutat. Leáldozóban volt a csillagunk, reánk unitáriusokra igen szomorú idők következtek. Nem a véna apadt ki, életünk fonalát gyilkolta az erőre kapott visszahatás.

A század élén, éppen a mesgyén, újra egy nagy tudományú humanista költő vezet, *Thoroczkai Máté* püspök. Tán meglepően új dolog, hogy a költők közé merem sorolni, hiszen bebizonyíthatólag csak latin epigrammjairól tudunk. De elolvastuk-e ezeket az epigrammokat? Lefordította-e valaki magyarra? Aligha. Hiszen *Toroczkait*, a költőt, menten megégette a szent együgyűség *Enyedi György* „ördögi“ könyvével egyetemben még a XVI. század végén. Hogy kit és mit égetett meg, nem tudta és nem tudja. Olvasni kell azt a pár sört, azt a kőbe fagyott zenét, azt a márványba tömörült muzsikát. Klasszikusan szép. Párját e nemből a *Vörösmarty* „*menj harsogva folyam*“-jáig hiában keresnök. (A fordítást hozza a K. M. ezen száma.)

Hogy a századok megismételhessék egymást, a latinnyelvű humanisták mellett a XVII. századnak is megvan a magyar unitárius zsoldárírója, *Bogátnál* jóval népszerűbb és szerencsésebb, a szintén aranyosvölgyi *Tordai János*. Kevésbé izmos tehetség, mint elődje, de mint mondtam, szerencsésebb. Énekeskönyvünket jó ideig valósággal dominálta. A „*Vigyázz értünk Uristen*“-t gyönyörű dallamával bizonyára mindnyájan ismerjük még diákkorunkból. (Második versszakával a „*Gyarló vagyok Uristen*“-nel honorálta volt a diákszellemesség a rosszul sikerült *praeces*-eket).

A főúri-lira képviselői közt természetesen hiába keresünk unitáriusokat, ha csak a két *Dóczy* leányt nem számítjuk ide (mindketten benne vannak az Énekeskönyvben), de már a korszak legkedveltebb oktató költeményeinek a szerzői unitáriusok, mintha az unitárius józanság egyenesen diadalt ült volna velük. *Szentmártonl Bodó János* és *Kolosi Török István* uramék e kedvelt rigmusok szerzői. Előbbi a sónak dicséretiről, az ácsmesterek dicséretiről, a tisztességes és nemes kalmároknak, avagy árus népeknek illendő dicséretéről

irt verseivel, de kivált a *Nyul éneké*-vel lett híres (A nyul lapul a káposztásban, a vadász lesi, a kopó hajszolja. Mért gyűlöl engem mindenki? Én bizony beállok barátoknak). Kolosi uram pedig az asszonyi nemnek nemességéről, az egyes életnek kedvetlen és káros voltáról stb. zengi énekeit. „Ezek mellé adatott a kakasról vett hasonlatosságban a papok tisztéről való ének is“. Fölösleges tán hozzátennem, hogy Kolosi tiszteletes uram nem a papot hasonlítja a kakashoz, mint néminemű csintalan elméktől kitelnék, hanem csak a papi hivatalt a kakasi éber kukorékoláshoz. Vékonyka humor biz' ez, de a XVII. század olvasói a gall kakas *esprit*-jétől még nem voltak elkapatva.

Unitárius vallásu a XVII. század legnyugtalanabb vérü bohémje, az újra csak aranyosvölgyi *Felvinczi György* is. Nem mindennapi figura szegény feje. A kolégyom seniora, a rend őre úgy tesz, mint az a bizonyos kecske, melyre káposztát biznak. Kétszer csukják be, háromszor szövik meg. Menekül Torockóra rektornak, de ott igen szép a fejjérnépek ingvállá, menekülnie kell előlük. Meg sem áll Bécsig. Tolmácsnak csap föl Lipót császár udvarában. Nem izlik a német cipó. Kolozsvárt kunyorál ki valami hivatalt. Ott hagyja, vagy onnan is kitelik a becsülete. Aztán Tordán tengődik, zsoldárokat másol. Aztán újra Bécsbe gyalogol, most már feleségestől. Hallatlan ötlet hajtja (ez is csak unitárius koponyában születhetett meg), színjátszásra kér és kap engedélyt a császártól, „hogy költeményeket és rimes verseket... készíthessen, szerkeszthessen, elrendezhessen, fölszerelhessen, elintézhessen és hogy ezen fölvonásokra osztott tisztességes és dialogizált comico-tragediákat... Erdélyben... előadhassa.“ Vette-é valami hasznát is a szabadalmának, tudott-e kenyeret is keresni vele, arról nem szól a nóta, nem tudjuk. De ha kenyeret tán nem is, örök hírnevet, azt szerzett, mert az első magyar színigazgató a mi kicsapott seniorunk Felvinczi György. Shakespeare, az avoni hattyu, igaz, hogy valamivel többre vitte, de tehetség nélkül valónak a mi bohém hattyunkat se mondhatjuk. Egy comico-tragediája neki is maradt. Plutót, meg az ő birodalmát figurázza ki benne könnyen folyó s változatos *ad notam*-u versekben. Ő írta a „Ritkán kellő híves szellő fú tégedet, Kolozsvár“ kezdetű nótát is. A nótázáshoz, a mulattatáshoz határozottan érthetett ez a hányt-vetett életü szegény komédiása e nagyképü világnak. De unitárius fából volt ő is faragva! S mintha csak a hamar levitézlett unitárius dicsőséget példázná. Sic tansit gloria mundi. Csak egy század pergett még le Enyediéktől s a szellem előkelő arisztokratái mintha olcsó vásári kóklerkedésen végeznék.

De nem ezzel végzik. Még lennebb végzik. A következő század már *graeculus*-okat se tud fölmutatni. Mintha egészen meghaltunk volna. A XVIII. század közepe, a magyar szellemi élet, sőt a magyar életerő csödbekertülésének szomorú korszaka senkinek se olyan szomorú, mint nekünk, unitáriusoknak. Ha kedvünk volna tréfálkozni, azt mondhatnók, hogy persze, persze, mert nincs ott a mi szekerünk, az unitárius szekér. Az kihúzna a kátyuból, de lemarasztották, de összetörték. Fáj a tréfa, ne szekerezzünk rajta. Nem az unitárius szekér, hanem a magyar szekér tört ott össze a szathmári békével. A magyarnak kellett aludnia rá több mint fél-száz évig, hogy a halálos fáradalmakat, a földhöz vágott, vérevesztett ember halálos zsidbadtságát kipihenje, nem az unitáriusnak, nem a kálomistának és nem a katolikusnak. Milyen szomorú dolog s mennyire az idők jele, hogy nálunk már sosem akar megvirradni. Ezt a korszakot eddigelé az irodalomtörténet a „hanyatlás“, vagy „a nemzeti szellem pihenése“ korának nevezte, s a világháború után ma, amikor legjobban kellene ismernünk és szeretnünk egymást, ez a korszak egyszerre „a *katholikus restauráció*“ korszaka lett. Hát hiszen hogy restaurálódott a katolicizmus, az igaz (Nagy ára volt, magyarok! Felejtjük el, hogy szerethessük egymást), de ki kérdezte, ki kíváncsi rá? Mi köze ennek a Pázmánytalan, ennek a magának élő katolikus restaurációnak most már a magyar irodalomhoz? Hiszen tudvalevő, hogy az irodalmi megújulás nem ebből a restaurációból pattant ki. Nem a templomfogalásokból, hanem a börtönéből kiszabadult gondolat térfoglalásából lőn a mi föltámadásunk. Aki ezt nem érti, az az elfogulatlan ítélkezés unitárius gondolatát gyilkolja, az magát gyilkolja, faját gyilkolja, nemzetét gyilkolja. Hát nem mindnyájunk szomorú magyar szegénysége, hogy ebben a szomorú korszakban mi unitáriusok elsikkadtunk, hogy a nemzetietlen kor pókháló szövedékében az unitárius fonál nagyítóval se fődözhető föl? Az unitárius szépirodalmat ebben a korszakban jóformán csak egy ember, egy lengyel unitárius, Geyzanovics (Geyza) József nevű kolozsvári papunk képviseli, féllábbal ő is már a következő korszakban. Latin és magyar verseket írt, de igazán híres azzal lett, hogy a humort elég merész volt a szószerkekre is belopni. Az adoma szerint így kezdte egyik halotti beszédjét: „Te tolvaj, te tolvaj, te tolvaj — halál!“ Hát bizony az efféle humorizálásnak a szószerkeken — valljuk meg — nem igen van helye. Ez az izlés eldurvulásának, ez az elparlagiasodásnak a jele. Aminthogy úgy is volt: a sok nyomorgatást meg-

úsztuk valahogy, de közben elparlagiasodtunk. (Szegény ember komisz ember.) A XVI. század szellemi életének unitárius arisztokratáit hiába keressük a Bessenyeiekkal megújult új magyar irodalmi világban. A harcosok közt még egyelőre hiába keressük az unitáriust. Papjaink és intelligentiánk szellemi színvonala alantas, parlagi. Nincs tudatában előkelő szellemi örökségének.

Hova szorul ilyenkor a Múza? A kolégyomba. S mit csinál ott? Mesterkedik, virtuskodik. Játszik a rimmel és ritmussal s megénekli azt is, amiről beszélni sem igen illik. Az irodalmi megújulás irányai között az egyiket *mesterkedők* címen tartja számon az irodalomtörténet. Szomorú dicsőség, hogy ennek az iránynak a protestáns kolégyomok voltak a melegágyai. A reformátusoknál Debrecen, nálunk Kolozsvár és főleg Torda. A versfaragást úgy gyakorolták itt, mint a betüvetést. A forma volt a fontos, nem a tartalom. Anagrammokban, mesterkéltséggel összeállítású keresztekbe, körökbe, koszorúkba fonva, a sorok elején, közepén vagy végén rejtélyes sentenciákat föltüntető vers-műépítményeket fabrikáltak. Kollégiumunk könyvtárában rengeteg ilyen vers van ebből a korból kéziratban. Egyik ilyen versbokréta pl., melyet Szikszai Susanna leányzó névnapjára költött diákkorában Stephanus Székely de Aranyasrákos, a Székely Sándor püspök apja, ilyen címet visel: „Áldásoknak kedves harmattya, mely tsepegett Nemzetes Sz. Susanna Iffiu Asszonyka gyöngyöl nyílt Neve Napjának pirosuló Hajnalán az Magyar Uttzai Magyar Helikonban egy tanulatlan Múzsának bárdalatlan[!] Pennájából 1787-ben“. — Pedig hát még most nem is olyan bárdalatlan ez a penna. Bárdalatlanná akkor lesz csak igazán, mikor már fölszentelt pap a gazdája. Fönmaradt versfüzetében olyan nyers gorombasággal szedi le a szentelt vizet a káli menyecskékről a káli pap, Tiszteletes Székely István uram az ő — egyébként pompásan csengő verseiben, hogy az elfakult sárga papiros is belepirul. Érdekes tudnivaló az is, hogy ezek a mi megújulás-korabeli bárdalatlan pennájú diákjaink nagyobbára mind a tordai Gyöngyösi János, a híres leoninus versfaragó hatása alatt állanak, jobbára ők is mind leoninusokban kísérleteznek. Ez a hagyomány Tordán az én diákkoromig fennmaradt. Az öreg Albert papnál még így kellett verselni. Az adoma szerint egy turi diáknak sehogysem sikerülvén a kadencia, az öreg úr így segített rajta: Na, irjad, „Isteni hagyomány, Ostoba turi mokány“. Ilyen iskolából került ki s ilyen környezetben nőtt fel az újkori magyar irodalomnak első unitárius vallású büszkesége:

Aranyosrákosi Székely Sándor. Az irodalomtörténet úgy állítja be, mint a nagy Vörösmarty mesterét, mint egy új költői iránynak és műfajnak, a romantikus hexameteres eposznak első fecskéjét. A magyar irodalomtörténet atyja, Toldy Ferenc, azt mondja az ő kis eposzáról, hogy csodálatos sugallat műve. „Oly világot nyit meg szemeink előtt, oly hang üti meg benne fülünket, amelyen költészetünkben azelőtt soha.“ Beöthy Zsolt is különösen kiemeli, mennyire új és szokatlan a Székely S. hangja. Szó szerint ezt mondja: „Új és újító szellem leng benne: a magyar ősmondákból meríti tárgyát, összeszövi azt egy, a hagyomány vékony szálaiból költött nemzeti mitológiával, áthatja lelkesedésével a régi dicsőség iránt s ezzel a nemzeti regényes eposz útját megmutatja.“ Ha ezekhez az előkelő helyről jött elismerésekhez hozzácsatoljuk a Vörösmartyét, aki maga is hálásan elismerte kezdeményező mesterének Székely Sándort, nem szorul tán bizonyítékra a Sz. S. irodalomtörténeti jelentősége, hogy az ő bélyege „rajta van még Vörösmarty legnagyobb eposzán is nemcsak az anyag megválasztásában és a hagyomány nemzeti fölfogásában, hanem az epikai nyelv jellegében és a verselésnek ritmikus hullámszásában is.“ (Heinrich G.) Ez ma már irodalmi köztudat s csak azért tartottam szükségesnek idézetekkel alátámasztani, mert éppen itt ezen a helyen egy néhány évvel ezelőtt ellenkezőt hirdetett s kétségbevonta Székely S. kezdeményező voltát s Vörösmartyra tett hatását egyik unitárius tanárkollégám. Az igazság az, hogy Székely Sándorral a nyomaveszett, színeveszett unitárius fonál újra elő került a magyar irodalom szövedékében s aki újra színrehozza, az nem tagadja meg székely voltát, unitárius voltát, ott jár, ahol ősei jártak, harcban és békében a magyar sereg előtt, az élen, hol ember kellett a gátra, kar, sziv és ész az úttörésre.

Ezt és ennyit kell tudni minden unitáriusnak A. Székely Sándorról. Egyébiránt Székely Sándor nem sokat adott az egész költői dicsőségre és hirnévre. Ifjúkori kísérletnek, a fiatal sziv és elme kedves játéknak tekintette az egész Helikont s a komoly férfikor komoly feladatai közeledtével úgy otthagya Apollót, mintha sose csókolta volna homlokon a Múza. S újra csak akkor látogatott el Helikon szent berkébe, mikor egyházának új Énekeskönyvet kellett adnia. Székelyt, mint költőt, kemény, komoly férfiasság jellemzi, ezért és ebben rokonszenves. Bár igaza van mai utódjának a püspöki székben, hogy ami lírai költeményeit illeti, a ratio nalismus — s tegyük hozzá, a hideg unitárius józanság — a lírai hangulat hát-

rányára van. Az eposzi kürtöt adta neki inkább a természet, mint maga mondja magáról Toldyhoz írt levelében. Külön ki kell emelnünk, hogy a legnehezebb versformában, az alkaiosiban csodálatos könnyűséggel mozog. Férfias ereje itt nagyszerűen is érvényesül.

Irodalomtörténeti jelentőségben Székely Sándort ezideig még csak egy unitárius költő múlta felül, *Kriza János*. Vele még egyideig senki sem veheti fel a versenyt, mert ami szint, jelleget, elismerést és méltánylást kapott vagy adott az unitarizmus a magyar irodalomtól, vagy a magyar irodalomnak, azt jóformán csak Krizától és Krizában kapta és adta. Szinte azt mondhatnók, ő a magyar irodalom unitáriusa. Minket benne és általa ismernek az irodalom, a szépirodalom berkeiben s tegyük mindjárt hozzá, hogy a kellemes oldalunkról ismernek. (Mert van nekünk bizonyára kellemetlen is, de ezt miért találjuk és találjuk ki mi?!) Maradjunk csak Krizánál. Mit is adott ő csak nekünk? Mert írók, költők nagyságát és jelentőségét úgy mérik le, hogy megkérdik, mit hoztál, mit adtál, mit hagytál ránk örökségül, poéta? Száz s egynéhány súlyos kötetet — szól az egyik. Leméretik a százegynéhány súlyos kötet s bizony sokszor megeshetik, hogy könnyűnek találhatik. Betűnek, csak betűnek, szónak, csak szónak, izzadságnak, csak izzadságnak. Egyetlenegy picike kis versecskét hagytam rátok — szól a másik. Leméretik a vers is, talán nehéznek és ragyogónak találhatik, szinaranynak, vagy annál is értékesebbnek, ért buzakalásznak. — Nem aranyat és nem buzát hoztam nektek — szól a harmadik —, én a szívetmet, én az értetek virrasztott éjtszakáimat hoztam el nektek. Leméretnek az éjtszakák és leméretik a szeretet. Leméretik a tömjén és a myrrha, mert van, aki azt hoz. És leméretik a korbács, mert a költők azzal is kedveskedhetnek. Leméretik minden, hogy elválják, ki mit ér.

Hogy mit ér Kriza, hogy mit hozott Kriza? Nem tömjént és nem myrrhát, nem korbácsot és nem ostort, nem betűt és nem súlyos köteteket, nem éjtszakákat és nem izzadságot, nem is aranyat és nem is buzát. Ő virágot hozott, vadvirágot. Vadrózsákat hozott a nemzetnek. A nemzet vadvirágait hozta el a nemzetnek. S ezt mondta: Szegénynek hittek és hirdettek téged, én édes fajom. Józannak és dalnékülínek. Nem vagy szegény és nem vagy dal-talan, én édes fajom, te társtalan idegen az idegenek közt. Gazdag vagy, te vagy a leggazdagabb a világon. Ide nézz, itt a bizonyíték, a Vadrózsabokréta. Te daloltad, te álmodtad, a tiéd. Egy nemzet-nél se vagy alábbvalóbb. A legköltőibb, a legtehetségesebb faj vagy.

Bokréta az Úristen kalapján. Higyj magadban, bizzál magadban, becsüld meg magadat és a magadét, hogy mások is megbecsülhessenek.

Ha sokkal, sokkal szerényebben is, de ezt mondja Kriza. Mi pedig állapítsuk meg, hogy ha az emberiségnek azok a legnagyobb jóltevői, akik fölemelik a lelkeket, akik hitet prédikálnak, akik az élet melegét öntik a pusztuló faj csüggedt ereibe, akkor a mi szerény Krizánk joggal foglal helyet a magyarság legnagyobb jóltevői, a magyar halhatatlanok között.

Érdeméből semmit se von le az, amit itt-ott, éppen unitárius körökben hall az ember, hogy hiszen a Vadrózsákat nem is ő, hanem az unitáriusok gyűjtötték, ő csak gyűjtötte. Hát persze, hogy persze. Ugyanilyen logikával azt is hibájául lehetne felróni, hogy nem is ő, hanem az unitárius nép, az ő nyája költötte azokat a szép nótákat. Mintha azt mondanók: Kicsi legény az a Lönnroth, csak gyűjtötte s nem irta a Kalevalát. Hát hiszen éppen ebben különlegesen nagy és maradandó a Kriza dicsősége, mert koszorujában osztozik minden unitárius. Ő a magyar Lönnroth. S mint mondtam, mi unitáriusok ezidőszerint és ezideig benne és általa élünk legigazábban és legintenzívebben a magyar szépirodalomban. Ő a mi képünkre s mi az ő képére vagyunk faragva. Talán nem hasogatjuk az egeket, talán egy kicsit élehetetlenek is vagyunk, talán egy kicsit többet kellene biznunk magunkban, talán nem kellene otthagynunk a Múzsákat, mihelyt lerugjuk a gyermekcipőket, talán nemcsak akkor kellene kitennünk magunkért, ha alkalmat adnak rá, talán, talán... Ah, ne beszéljetez bolondokat. A Kriza János szerény, de büszke önérzete tudja jobban. Belül érezd magad valakinek, ne kívül. Egyéb úgy is mind csak füst és pára.

Krizával egyszerre lépett föl *Szentiványi Mihály* az 1839. évi Reményben. A Reménynek — most megállapíthatjuk — kétségkívül Szentiványi volt, még Kriza mellett is, a legizmosabb tehetségű tagja. Kemény Zsigmond és Gyulai Pál egyaránt sokra értékelték. Dalai közül a *Bekecs alatt Nyárádtere* maig is él. Ez a legnagyobb bizonyíték kiválósága mellett. Sajnos, fiatalon elment s a hozzáfűzött reményeket nem válthatta be.

Szentiványi és Kriza irodalomtörténeti jelentősége is nagy. Remény című zsebkönyvükkel (az 1840. és 1841-it egyedül Szentiványi szerkesztette) — mint Gyulai Pál megállapítja — körükbe vonták az erdélyi szépirodalom valamennyi jobb erejét, sőt Magyarországiakat is. Az a bizonyos unitárius fonál újra irányító szerephez jutott.

A Remény-taposta úton s az iskolai önképzőköri Remény szárnya alatt és szárnya alól nőtt ki aztán Krizától Jókaiig és Barabás Ábelig, sőt hogy az élöket is belefoglaljam, Balázs Ferencig és a Tizenegyek-ig jóformán mindenik régi és új unitárius költő. Számra nézve elég sokan vannak, de az önképzőköri nivón, vagy a helyi jelentőségű alkalmi poetáskodáson felül — valljuk meg az igazat — kevesen emelkednek. Ez nem kicsinylés rájuk nézve. Ez a minden képzeletet meghaladó tempóban haladó magyar irodalmi, szépirodalmi föllendülés megbecsülése. Székely és Kriza tudták, miért állnak félre: Vörösmarty, Petőfi, Arany és Jókai után és mellett nagy gyertyát gyújtson, aki égni s főleg világítani akar. Krizáék után értelme sincs már, hogy a vallása után érdeklődjünk a poetának. Nevetséges dolog volna, ha Vörösmartyt a katolikusok, Aranyt és Jókait a kálvinisták, Petőfit és Berzsényit a lutheránusok sajátítanák ki, mint a magukét. Petőfi legalább éktelen dühbe jönne s amilyen szabadszájú, odakiáltaná: Tompa Miska kálvinista tiszteletes uram a lutheránus, őtet szeressétek, nekem hagyjatok békét. A felekezetiességnek ma már hál' Istennek még az egyházi ének-költés terén sincs semmi célja és értelme: a legszebb unitárius egyházi éneket Szabolcska Mihály írta, Dávid Ferencet és Székely Sándort viszont a reformátusok is éneklék. A szépnek nincs felekezeti színe s az ősmagyar Mária-síralmokon az unitárius könny is kicsordul.

A felekezeti különbségtételnek poeták között már csak azért sincs semmi értelme, mert azok ma jóformán mind egy valláson vannak. Illetlen nagyozolás volna azt mondani, hogy mind unitáriusok (ennek ellene mondana a betű, az anyakönyvi bejegyzés). Monjuk inkább azt, hogy mi unitáriusok vagyunk az ő vallásukon. Mi mindenkivel egy valláson vagyunk, aki hisz a mi Istenünkben s akinek komoly, de elfogulatlan lelkiismeretbeli kérdés az ő vallása. Ugy-e, hogy így már elég sokan vagyunk s az ilyen beskatulyázás ellen még a legradikálisabb Petőfi sem tiltakoznék. Legfeljebb csak engem állitana lehetetlen feladat elé az új helyzet: minden valamirevaló poetáról kisüthetném, hogy egy valláson van velünk s számlálhatnám őket holnap reggelig. Maradjunk hát csak az anyakönyvi bejegyzések alapján számontartható unitárius poetáknál, a Remény neveltjeinél:

Tiboldi István. Parlagon maradt őstehetség. Halhatatlan rigmusok szerzője. Középlény a költő, a vándorlantos és a páskilus-szerző között.

Sebes Pál. Toroczkói kántor. Nagy pedagógus. Sátoros-ünnepi köszöntőit, veszekedő verseit ma is kántálják az aranyosszéki falvakban. Egy énekével az Énekeskönyvbé is bejutott.

Rédíger Géza. Szabédi pap. A Remény neveltjei közt a hozzá képest modern Jékeit nem számítva, a legizmosabb költői tehetség. A kapcsolatot is legtovább megőrizte a kollégiumi ifjúsággal. Lélekben mindig velük van. Első költemény-kötetét is nekik ajánlja. Viszont az ifjúság is szereti Rédigert. „A dalnok iskolája“ című költeményével minden ambiciózus szavaló megpróbálkozik. Költészetének legérettebb termékei öreg korában irt zsolnárfordításai. A biblia zordon fenségű költészete nem volt idegen az ő kemény, férfias egyéniségétől. A *Uram, ki búsulsz* című zsolnára örökéletű költemény.

Nagy Lajos. A poetika tanára. Lelkes magyar s a szabadság-és hazaszeretet lelkes utánezője. Budenz fölfedezője, a Mátyás-szobor keresztapja. Derült optimizmusra hajló, harmonikus lélek. Az „ószentdö-lyukaskendő“ vanitatum vanitását egészséges élet-flozófiával zengi meg (ez a legéletrevalóbb költeménye), de ódát sosem lett volna szabad írnia.

Nagy Albert, a szellemes rim-kovács Nagy Gyulának ábrándos lelkű, mélyen érző testvérbátyja. Esményi világban él, az élet reális értékeinek halvány sejtelve nélkül. Szelid, naiv, vértelen Schönggeist. Elkésett romantikus egy minden hájjal megkent reális világban. Az önképzőköri eszményeket holtáig hordozta puritan tisztaságú becsületes lelkében.

Murányi Farkas Sándor. Költeményeit a papnövendékek önképzőköre adja ki. Ez a költészet (mint maga jellemzi) „halk moraju patak“. Nemes eszmények szolgálatában áll, telve meleg szeretettel minden iránt, ami szép, nemes és eszményi. Ir népdalt, szerelmi dalt, lerója a köteles szerelmi vallomást Petőfi, Tompa és Arany szellemének, kiket kimutathatóan utánoz. Kedvelt eleme mindenek felett az óda, Ünnepi poetája volt az unitárius ünnepélyeknek. Mindig lelkes, de a szép, nemes gondolat sokszor belevesz az áradatba vagy elszintelenedik a sok szótól.

Tarcsafalvi Albert. Igazgató-tanító, Gárdonyira emlékeztető selfmademan. Gárdonyira emlékeztető lelki alkata is. A családi apró örömök meleg szívű poetája, székely fájának sok kedvességével, természetességével, egyszerűségével és szeretetreméltóságával. Egyházi éneket, vallásos tárgyú költeményeket is irt. Az Unitárius Közönség házi poetája volt.

Éjszaki Károly. Kolozsvári államvasúti főfelügyelő. A Petőfi-Társaság alelnöke. A Dunántúlról került Erdélybe s a lelkiismereti szabadságot mindennél többre becsülő emelkedett szabadelvűsége hozta az unitárius Táborba. Hódító intelligencia. Szellemének elevensége bőven ömlő egészséges humorban s sziporkázó ötletekben áradt ki. Vigjátékokat és bohózatokat irt, de inkább csak fiatalabb korában, a Bach-korszakban. A *Cydoni alma* jókora színpadri sikert is aratott annak idején.

Árkosi Ferenczi Kálmán. Meleg érzelmek halk akkordu, méla borongású hegedűse, de érzi és érti székely fájának végzetes tragikumát is. Petőfi az ideálja. Ha hazáját s szabadságát emlegeti, az ő keble is szentegyház. Egy Apostol-ra emlékeztető elbeszélő költeménye is van, amelyben azonban csak a szertelenség emlékeztet a mesterre. Fiatalon hunyt el, kiforratlanul. Kár érte, mert humora s egész rokonszenves egyénisége jellegzetesen székely.

Demeter Dénes. Pap. Az örökké lelkesedők becsületesen jóhiszemű, de kevés dohányú fajtájából. Szerelmes az önképzőköri szépbe, a szépen szóló szép szavakba, de főleg a saját lelkes hangjába. Csak így érthető meg, hogy verset irt.

Győrffy József. Könnyen verselő, nem tehetség nélkül való, nyugtalan bohém. Sokban emlékeztet Felvinczy Györgyre, kinek egyébként is szűkebbkörű patriotája. Költeményei nem normalis, különc embernek mutatják. Irt egy rakás furcsa torockói népbaladát torockói dialektusban. Pályája és költészete akkor ivelt a zenitjére, amikor valami politikai vétség miatt martir-fogságot szenvedett. Politikai Szatirái a képviselőházi ellenzék támogatásával és tapsai közt jelentek meg. Véres-szájú, mint valami forradalmi demagóg.

Dr. Barabás Ábel. Szegény jó Ábel, az örökké szenzációkban utazó, hihetetlen ambíciójú, csodálatos önbizalmu, bámulatos munkabírásu és szédületes termékenységű szegény Ábel. Embernek a legérdekesebb, barátnak a legjobb és legérdektelenebb, mert sosem lakott másban. Elég volt neki a maga énisége, azzal éppen elég baja akadt, hogy hova és miként helyezze el. Mert hogy föltétlenül el kell helyeznie, aziránt soha egy percig se voltak aggályai és scrupulusai. De volt is ám tehetsége hozzá. Máról holnapra bele tudott mindenbe nőni. Tegnapelőtt még a padban szorongó diák, tegnap már félelmes bátorságú műkritikus és aestheticus, mára virradólag esperanto-szaktekintély, holnap orosz műfordító és Goethe-magyarozó, holnapután zenetudós s irni tanítja, elevenen irni

Goethe sűrűvérű, nehézkesen alapos fajtáját. Költővé és regényíróvá a háboru tette. Itt is szenzációkban utazott. A jövő évtized háboruját álmodta meg és harci szonetteket írt. Harci szonett? Fából vaskarika. De miért ne, ha Ábel úgy akarja. Ha a harcias elegiából lehetett egy pár évezred alatt búsongó költemény, Ábel csak sietette a maga csodáját, nála fordítva a szelid szonettből lett, dictum-factum, holnapra virradólag vijjgató vihardadár. De mennvi egyéb s milyen boszorkányos merészségű és gyorsaságú tervtől duzzadt a Barabás Ábel kiszámíthatatlanul gazdag tarisznyája. Szegény jó fiú, te örök meglepetés, de nagy kár, hogy nem Brassai bácsitól tanultad a tempót.

Jékey Aladár. A végire hagytam. Okom van rá. Úgy érzem, hogy ebben az én unitárius poetákból kötött koszorúmban sok az elfonnyadt, vagy egészen elszáradt virág. Elszállt az illatuk, vagy ami annál is rosszabb, megsavanyodott, megáporodott. Az ilyen virágot csak az nem dobja ki az ablakon, akit érzelmi szálak fűznek hozzá. Az idő, haj az idő kegyetlen ellensége virágnak és poeténak egyaránt. A virág elhervad, az illat elszáll s itt marad egy dohos sárga füzet. Jékey is csak ilyen szinehagyott, poros verses füzet, de ha kinyitom, friss fehérrózsa illat árad ki belőle, mint a Kriza Vadrózsáiból, a Jékey virágjai még üdék, még nem áporodottak. Úgy látszik, Jékey él, sőt holnap is élni fog. Miért? Nehéz azt így hamarosan megmondani. Talán mert megérezzük benne, hogy nem örölködik s hogy nincs benne semmi kezdetleges önképzőköri félszepség. Ember van a sorok mögött, akinek mondanivalója van s úgy és azt mondja, amit mondani kell s azt sem erőszakolja ránk. Énekel, mert énekelnie kell:

Doromb biz ez, együgyü hangszer,
De én azért csak pengetem.
Nem a zajos külső világnak,
Csak úgy magamnak ide benn.
A zengő szférák kék egéből
Hullott nekem e kis doromb.
Nem hallok semmi földi zúgást,
Ha lágyan a fülembé zsong.

S még egy titka lehet a Jékey örök fiatalságának. Az ő hervadatatlanságának titka éppen ez az ő örök fiatalsága. Az örök szép

iránt fogékony lelke megérzi az új idők új fuvallatát. Uram, bocsásd meg neki, csapták össze a kezüket a nagyfejük, ez a Jékey megbolondult, már Adyt is poétának tartja s valósággal házal vele. Pedig hát Jékey bácsi tudta mit csinál. A költőnek nem szabad begubózkodnia a modorosságok bagolyvárába: „Dádék, virrad, le kell már tenni, ablak alatt kacag a hajnal“. Adyt és az új magyar poézist aligha ismerte valaki jobban az öreg Jékeynél. Klasszikus tömörséggel állapítja meg és szűri le Ady értékét, anélkül persze, hogy a maga, tisztább vizeken evező költői hitvallását föladná. Az öreg lelke gyökereig meg volt győződve s nem egészen alaptalanul, hogy az új vizeken evező Messiásnak, Adynak, ő (Jékey Aladár) a Keresztelő Jánosa.

Nem áltatom magam azzal, hogy minden régi unitárius poétáról beszéltem. Hál' Istennek, éppen elegenden vannak ahhoz, hogy kihullhassanak a rostából, vagy még inkább bele se kerültek. Már lezártam a sort, amikor azt hallom, hogy az *Ábrányi*-család is unitárius. Ráadásnak ugyancsak kellemes meglepetés. Megkoronázásai is fölértő akaratlan elrendezés: a végén egyes virág helyett mindjárt egész bokor, egy művész familia. De kivált *Ábrányi Emil*, a Márciusi dalok lánglelkű költője, *Cyrano de Bergerac* mesteri fordítója, mint korának is kétségkívül egyik legkiválóbb lírikusa, éppen elég előkelően hangzó név ahhoz, hogy vele a sort befejezhessük.

Mégse menjünk addig el, amíg egy titkon fölkinálkozó és fölkívánkozó kérdésre nem felelek.

Azt kérdezhetné tőlem itt most valaki, de hát mi értelme volt ennek az egész felekezetiességnek. Mért kellett unitárius költőkből kötni azt a csokrot? Hiszen ugyanilyen joggal külön lehetne, teszem fel, válogatni a vöröshaju, vagy a balkezű poétákat is. Mentségemül legyen mondva, hogy talán mégsem egészen így áll a dolog. A vallás (éppen úgy, mint a fajiság) tán mégis csak lényegesebb ismertető jel, mint a vörös haj. A vallás életfilozófia, a vallás világszemlélet, a vallás gerinc, a vallás az ember. A vallás valahogy meghatározza az embert. Nem volna hát hálátlan föladat utána gondolni, ha csak futólag is, van-e valami olyan közös tulajdonság, sajátosság és jellegzetesség, ami egyetemesen jellemző az unitárius költőkre. Én itt — anélkül, hogy a kérdés bővebb fejtegetésébe belebocsátkozhatnám, három ilyen vonást látok.

Az első az, hogy egyszerűek, igénytelenek, puritánok. *Csak* költő nem igen van köztük. Ha verselnek is, amíg fiatalok, a férfikor közeledtével egyéb dolog után látnak. Az élehetlenségig ambi-

ciónélküliek. Vagy csak tehetségük határaival vannak tisztában? Van kivétel is persze. Az önképzőkört holtig járók.

Második jellemvonásuk az, hogy világos fejűek és itéletűek. Feltűnően józanok. Képzletük nem áll arányban értelmükkel. Mint poéták, talán ezért nem igen viszik túl a középszerűségen. De szemük, önkritikájuk az van. Elég Krizára és Székelyre gondolni. S ami a jelent illeti, bár ez már nem az én rétem, kell-e csattanósabb bizonyíték, mint a Gyallay világos szemű és kritikájú tiszta székelysége a felelőtlenül székelykedők szertelenségeivel szemben?

Harmadik jellemvonásuk, hogy új utakon szeretnek járni s egy lófével előbb, mint más. Hamarább megérik az idők jelét. Nem gubózkodnak olyan hamar be az előítéletek bagolyváraiba, tovább maradnak fiatalok, előre néznek, hirtívők szeretnek lenni. S hogy mért és miben járnak elől? Nem azért és nem abban, mintha ők találták volna föl a puskaport. Tán nem is tudják mindig, amikor elől járnak. Csak előörsök, csak úttörők, csak kezdeményezők, csak Keresztelő Jánosok. A nagy ágyu utánuk jön: Székely Sándor után Vörösmarty, Kriza után Petőfi, Jékey után Ady. Csak minden tizedik magyar székely s csak minden századik magyar unitárius. Egy csepp a nagy tengerben. De nem különös-e, hogy a székely s a székelyben az unitárius mindenütt ott van, mint előfutár, mint eszmeérlelő, mint előörs, mint útcsináló.¹⁾ Mintha csak krónikáinkat hallanók a magyar sereg élén járó siculusokról. Mi a faji jellemvonás, ha ez sem az? S miben gyökerezik a mi unitarizmusunk, ha nem a fajiságunkban? Valami titkos, valami ösztönyszerű, valami végzetes szabályszerűséggel ható erő működik itt közre, melynek a titka vérünkbe, fajiságunkba, lelki alkatunkba van beleírva. Jó erről úgy néha-néha gondolkozni. De most sürgősen át kell adnom a szót s a helyet a fiataloknak, mert még rám találja dörögni Jékey bácsi:

Dádé, virrad! Le kell már tenni.

Ablak alatt robot a nappal. Hadd robojjanak hát elő a fiatalok.

Pálffi Márton.

¹⁾ Az újabbak közül erre S. Nagy László titkárunk a bizonyíték, ki Erdélyi Szemléjével legelőször eszmélt öntudatra az összeomlás után.

Modern unitárius költők.

Amilyen hihetetlennek tetszik talán sokak előtt, épen olyan egyszerű kérdés, vagy ha úgy gondolják, épen olyan kényes és nehéz dolog — modern unitárius költőkről beszélni. Hát ilyenek is vannak, kérdezheti cinikus fölényeskedéssel, aki távol él a mi szűk határok közé szorított, de e határokon belül annál intenzivebb, érdekesebb és értékes munkát teljesítő irodalmi életünktől. Vörösmarty Mihály, utját egyengető aranyosrákosi Székely Sándor s halhatatlan emlékü vadrózsa-gyűjtő Kriza Jánosunk után valóban néhez nekünk unitárius költőket idézni s még nehezebb — modern unitárius költőkkel dicsekedni. De ha egy kis engedékenységset teszünk s a költőt nem mérjük csupán Petőfi, Arany, Ady szellemi nagyságával s megelégszünk azzal az esztétikai megállapítással, hogy mindenki költő, aki gondolatának szavakká érlelésével vissza tudja adni a lelkében muzsikáló mélyebb érzéseket s azokat velünk érzékelhető módon el is tudja képzelteni, akkor tagadhatatlan, hogy Kriza óta is van néhány költőnk s ma is vannak, akik szavaik pislaméseseivel meg-megpróbálják bevilágítani a lelkek mélységének bánya-sötétjébe. S ha e szó: modern, nem irányt, hanem időszakot, ujkorit, jelenkorit jelent, akkor egy kis unitárius öntudattal megengedhetjük magunknak, hogy néhány mai versirónkat modern költőnek nevezzük s ugyanannyi kötelességérzéssel számon is tartsuk őket.

Az utóbbi idők legértékesebb modern versirői egyénisége kétségtelenül Jékey Aladár volt, minthogy azonban halálával ő már kilépett az általam jelenleg számon tartott mai idők költői sorából, rangban és sorban első helyen *Józan Miklóst* illeti, hogy néhány vonással felrajzoljam költői profilját. Mert Józan Miklós, a magyarországi egyházkerület népszerű püspöki vikáriusa, messzibe nyuló ifju esztendei-

ben szintén a Pegazuson indult neki karrierjének s verseit értékként becsülték az akkori folyóiratok. De aztán mindinkább hűtlen lett ehhez az ifjonti szerelméhez s mind kevesebbet irt. Dávid Ferenc születésének 400 éves emlékünnepe, Déván előadott „Dávid Ferenc emléke“ című verse szépségeivel sokáig varázs alatt fogja még tartani az unitárius sziveket, épügy, mint többi fenkölt szárnyalású, magasztos eszmékért lelkesedő költeménye. Versei közül néhány angol lapokban is megjelent, de kötetben, tudtommal, nem jelentek meg.

Vele ódai hévben s bizonyos mértékig a versek belső lelki konstrukció szempontjából is rokon: *Pálffi Márton*, a kolozsvári kollégium értékes és neves tanára. Az egykor többet szereplő Pálffi nevét is mind ritkábban olvassuk mostanság irodalmi lapjainkban s ezzel szemben egyedüli, bár nem teljes vigaszunk, hogy vallásos lírája viszont annál erőteljesebben csendült meg. Valóságos élmény olykor, ha Pálffi zengő sorait halljuk s ha világi költészetével nem is emel obeliszket magának, de vallásos költészetünknek mindenesetre egyik legsúlyosabb veretű, legtekintélyesebb neve marad. Finn fordításai széles területen ismeretesek s akadémikus körökben még mindig kapósak. Önálló verskötete, sajnos szintén nem jelent meg.

Egyidőben gyakran olvastuk az erdélyi lapokban *Halmágyi Samu* udvarhelyi tanárnak a nevét hangulatos versei alatt, több kötete is jelent meg, de az utóbbi időkben teljesen elnémult lantja. „Ady magyarsága“ címmel megjelent költészeti tanulmánya a 910-es években nagy érdeklődést keltett s modern irodalmi körökben reményeket fűztek Halmágyi különben konzervatívabb felfogású munkásságához. Három versgyűjteménye is jelent meg, amik jogosulttá tették vele szemben a reménykedést. (Még egyszer és mindig, Hadak útján, Útam). Halmágyi azonban nem teljesítette a reményeket.

A fiatalabb generáció tagjai közül a legjelentősebb s valóban a legtöbbet ígérő tehetség *Jakab Géza*. Irodalmi körökben meglehetősen jóhangzású neve van. „Álmodik a gypár“ című versével a Petőfi Társaság pályázatán is díjat

nyert. Erős vénáju, gondolatokban s kifejezésben változatos szavu poéta. Népszerűsége is folyton emelkedő tendenciát mutat. Önálló kötetei: Erdélyi utakon, Álmodik a gyopár.

Fekete Lajosra, a volt fogarasi, jelenleg ürmösi papunkra is nyugodt lelkiismerettel mondom rá, hogy költő. A nevét unitárius körökben is alig ismerik, pedig a legerősebb tehetségű versírók közé is beillik. Ennek a kevésbé-ismeretségnek egyik fő okát abban látom, hogy az előttünk még szokatlan szabad versnek a művelője. De e szabad versekben mindig a lélek muzsikája csendül s gondolatok visszhangoznak bennök. Egy kötete már megjelent.

Unitárius köreinkben vele szemben a népszerűség örömet élvez az asszonyi érzések halk szavu, finom költőnője: *Ürmössi Károlyné*. Egyháztársadalmi munkássága csak fokozta ezt a népszerűséget s a versei iránt való érdeklődést, míg „Pár szál virág“ című kötetének egy-két versével valóban hosszú időkre maradandóvá tette versírói érdemét unitárius irodalmunkban.

Az unitárius irodalmi és hitélet annyiszor friss tüzet élesztett városában, Tordán, 1926-ban egy érdekesen kedves kis versfüzet jelent meg: „Száradt szirmok“ címmel, Albert Iván tollából. Ugy látszik, Albert Iván nem sokra értékelte annak idején költői tehetségét, hogy csak most, félszázaddal később adta ki ezeket a verseket. Pedig ezek a versek, főleg azonban versfordításai sokkal több méltánylást érdemeltek volna. Külön értéke a kis kötetnek a kötet előszava, mely visszaemlékezés a kolozsvári „unitarius kollegiumbeli olvasó társaságra“ s mint ilyen, különösen unitárius szempontból, feltétlenül érdemes irodalomtörténeti dokumentum.

Költő-papjaink közül *Vári Domokos*, a többiekkel szemben már veterán versíróink közé tartozik. Nem születési évszámra, hanem munkásságára való tekintettel. Versírói felkészültségét hiven jellemzi ez a két sora: „Lelkemen keresztül öröm, bú, ha szállnak, Dalban: szerelemre és imára válnak.“ Több kötete jelent már meg. *Dobai István* a „Tizenegyek“ társaságával indult, de falusi magányában elhalkult, elesöndesedett. Egy kötete van: „Messiásod“ címmel. *Barabás Miklósnak* „Lángok és tüzek“ címmel megjelent köteté-

ben tagadhatatlanul felcsillámlott egy-egy gondolat, egy-egy sor.

Néhány egészen fiatal versirónkat is meg kell említenem. Fülöp Józsefnek Szegeden jelent meg első versesfüzete „Vergődik, lázadoz a szívem“ címmel. Székely László Budapesten jelentetett meg másodmagával egy kis kötetet. Vernes Gyulának is sok kedves, finom, őszinte verse jelent meg folyóiratainkban. Kár volna, ha megállana a fejlődés útján.

Statisztikai szempontból kötelességem megemlíteni, hogy e sorok írójának is jelent meg három versesfüzete „Fehér utakon“, „Véres mezőkön“, „Késő köszöntés“ címmel s ha ugyan az időn túl is lépett azok értékén, de a „Késő köszöntés“ egy-egy versét azért mégis szívesen idézgetik olykor-olykor.

S. Nagy László.

Enyedi György emléke kortársai verseiben.

Az idén, november 24-én volt 333. esztendeje, hogy ez az irántunk oly mostoha hónap kiragadta az élők sorából a leg-tudósabb unitárius püspököt, Enyedi Györgyöt. Rövid két évtizeden belül a második nagy csapás ez az élet-halál közt vivódó fiatal egyházra. Jogos fájdalommal kiálthatott föl Kósa János, a főjegyző, hogy: „*cecidit corona capitis nostri*“, mert Enyedi valóban nemcsak nagy tekintélyű koronája, főpásztor, fejedelme volt egyházának, hanem az unitárius tudományosságának is európai hírű disze és büszkesége. A három hármas évforduló alkalmából nem lesz idő-szerűtlen föleleveníteni emléket a nagy „háromság-tagadó-nak“ három versben. Kortársai irták a veszteség fölötti őszinte fájdalom hatása alatt. Az ilyen alkalmi versfaragás szokásban volt régen. Epitaphiumot, dicsőítő verset minden jeles ember halálára irtak, akárcsak prédikációt. Hasonlítottak is egymáshoz. Egyik olyan egykaptafáratermett, mint a másik: diákos emberek diákos kikészítményü műremekei. Pengett, pergett a distichon, ömlött-áradt bennük a conventionalis dicséret, lábrakelt az egész görög-római mythológia, a büszke dactylusok rogyadoztak a sok összelopott művirágtól, minden volt ott, ami szem-szájnak kellemes, egyedül csak éppen a poézis esurgott-csepegett bennük vékonyan. Néha azonban esoda is esett. Tán mert a diák a korlátlan lehetőségek kiszámíthatatlan bokra, vagy mert hogy az afféle vers olyan rövid, hogy Homeros akarva sem tudna elaludni bennük, megesett olykor-olykor a csoda is: a diák-ujjak néhanéha olyan pompás verset pattogtattak ki, hogy akár a görög anthológia se különbet. Hány igazi Istenadta költői tehetség szunnyadhat e holt formákban a föltámadás minden reménye nélkül. Eletre kell hívni, nemzeti formába kell öltöztetni őket, hogy hassanak. Ki kell ásni őket sirjukból, a

holt-latin kriptákból. Csak így válik el, poezis lüktet-e bennük, vagy egyéb. A nemzeti idioma hamar elárulja, azt nem lehet olyan könnyen becsapni.

Az Enyediről szóló három vers beszél mindenik magáról. S beszél Enyediről is. Amit Enyediről mond, meglepően jellemző Enyedire s a korra. Hosszu fejtegetésnél többet mondanak. S amit sajátmagukról elárulnak, az sem lesz méltatlan a megénekelte nagy emberhez. Ámbár nem egy értékűek. De lássuk elébb a verseket.

Az elsőt Enyedi *Explicationes*... című művének a Kollégiumi Könyvtár Gedő-könyvtártestében meglevő egyik példányában találtam beírva. E verset ismeri s olvasta Uzoni Fosztónál Jakab Elek is. A K. M. 1890. számában (239. l.) le is fordítja prózában, de az eredeti latin szöveget nem közli (a fordításból gyaníthatólag tán a szöveg romlottsága miatt is.) Azért a fordítással együtt álljon itt az eredeti is:

I.

Epitaphium G. Enyedini.

Artes et linguas docuit verbumque tonantis
Grandia lecturis et monumenta dedit.
Relligione(!) deum coluit, cui cuncta ministrant
Officiis homines, vir pius atque gravis.
Dignus erat Parca nunquam veniente necari,
Dignus erat semper luce manente frui.
Occidit eximius iam laude Georgius alta,
Occidit et superas nunc colit ipse domos.

Széptudományt, nyelvet tanított s tanított a felettünk
Mennydörgő hatalom lénye, mivolta felől,
Istenről, aki egy s akit illet minden imádat.
Olvasd s megcáfold, emberi ész, ha tudod.
Haj, az örök tudománnyal mért nem jár örök élet?!
Méltatlan nem lett volna reá Enyedink.
Elment, el, mert máshol vár már rája dicsőség:
Égi lakából néz most mireánk Enyedi.

Ezt a verset Uzoni szerint a temetés alkalmával irták, amikor is a tanuló ifjuság nevében Cromer Péter fejezte ki a halál feletti fájdalemát (K. M. XXV. 239.). Azt tenné-e ez, hogy Cromer Péter e verssel fejezte ki fájdalemát, tehát ő a versszerző, világosan nem lehet kivenni.

Határozottan tudjuk azonban a szerzőjét a másik két (alábbi) versnek. Mindkettő megvan az Enyedi latin *Explicationes*-ében, amelyet tudvalevőleg Toroczkai Máté, a későbbi püspök rendezett sajtó alá s később lefordítva is kiadott. A versek alatt mint szerző szerepel a Toroczkai Máté neve. Minthogy Jakab Elek mindkettőt közli (K. M. XXV.), itt megelégszünk csak a fordítással. Az egyiknek „*Georgii Enyedini epitaphium*“ a címe s Enyedi sirkövére volt fölvésve. Fordítása:

II.

Példánykép a tudásban, a szent erkölcs regulája
S Isten ígéjének szózatossájku csöve,
Enyedi György pihen itt lent, első papja Kolozsvár
Városnak, püspök, rászületett vezető.
Föld, tenger s a titokzatos ég nagy doktora, Isten
Egységének hős bajnoka, abba' tudós.
Haj, hogy e böles pásztor, e tudós rektor hamar elment
S csak két lustrumon át volt hivatott vezetőnk.
Egyezeren szekerét hatszáz év vitte peregve
Három hiján, hogy ránk szakadott a csapás.
Jött a nekünk oly szörnyü november, jött s kebelünkről
Negyvenkét évvel elragadá Enyedit.
Perg az idő, az enyészet az ur a nyomán, de hatalma
Nines Enyedin. Neve él. Örzi, ki küldte, fiát.

III.

A másik vers címe *Epigramma*. Fordítása:

Sírba, világtalan éjbe temették elleni Krisztust.
S Krisztus szolgálit jelöletlen néma gödörbe.
Zord katonák rémült dárdája, riadt kelevéze
Örzi a sírt: Eddig s ne tovább! Meghalt aki meghalt!
Égi sugár, ne ragyogj! — De az égi sugár csak azért is
Fölragyog, égre kiált s diadallal szétveti zárját.
S szétveti, szét mindig, mert ott fent egy örök Isten
Él a felhők közt, lát mindent s gondja vagyon ránk,
Férfiakat támaszt, lánglelkü, kemény koponyájú
Férfiakat, Krisztus-sziveket, hogy a barna homálynak
Rettentő átkát levegyék a vak emberi szemről
S undok fertőjét a hazugságnak kiséperjék.
Égi sugár, süss föl! Oh, érzünk, egy örök Isten
S értjük szent fiad. Oszlik a köd s él Krisztus, a Mester.

Oh, Enyedit ne feledd! Hogy az egy igaz Isten
Egy s nem Háromság, Enyedink fényes tanítása.
Oh, boldog korszak, szent föld, hol az Úr a halállal
Meg nem halt Mester nyomain mást, újakat állít.

Eddig a vers. Ugy gondolom, hogy kivált ez utóbbihoz nem kell sok kommentár. Beszél az magáért. S beszél a szerzőjéről, Toroczkai Mátéről. Aki így versel, az költő a javából. Akinek ilyen szeme van a történeti távlatok meglátására, aki ilyen klasszikus tömörséggel és befejezettséggel tudja összesűriteni a mondanivalóit, aki ilyen biztos kiszámítottsággal halad s ilyen sorok közt sejtető művészettel fűz gyöngyszemet gyöngyszemhez, akiben ennyi lirai könnyedség és közvetlenség, ilyen áttüzesedett szent hevület izzik, akinek ilyen lendületes irama s ilyen fényes költői dikciója van, az igazi költő, ha nem is kerül elő több verse. Toroczkai Máté nem méltatlan tanítványa Enyedinek.

S Enyedi? Mit is mondanak Enyediről e versek? A két első semmi különöset. Csak tudatában vannak Enyedi jelentőségének és kiválóságának s ezt meg is tudják mondani. De a harmadik, ez több mint Enyedi dicsénete, ez az unitárizmus, ez az unitárius szabadelvűség diadaléneke. Ez Enyedit s vele és általa az unitárizmüst a haladó, fejlődő kereszténység történeti távlatába állítja. Megsejteti az unitárizmus fenségesen örök tragédiáját. Tudja, hogy az unitárizmus soha meg nem szűnő örök harc, tragikus harc az örök emberi vakság és elfogultság ellen, a haladás és felvilágosultság, a megértés, a szeretet krisztusi országának eljövetele érdekében. Tudja, hogy ez a harc sub specie aeternitatis végtelen s egyben, — mint minden emberi küzdés — célját soha el nem érő erőlködés, de mégsem reménytelen, de mégis föl-emelő, de mégis járni kell és járni fájdalmasan édes gyönyörűség, mert mint örök parancsot írta a szivbe, a csontba, a vérbe az az örök hatalom, aki ott van minden titkok mélyén mint végső ok, cél és értelem, az Úr, az Isten.

Enyedi György nagy szelleméhez csak ilyen epitaphiumot hirdető emlékoszlop méltó.

Pálffi Márton.

Gazdasági szakoktatás.

A magyar közvélemény mind nagyobb eréllyel és jobban kialakuló egyhangusággal követeli, hogy a magyarság vezetőinek, az egyházaknak revízió alá kell venniök eddigi kulturális politikájukat s az adott államjogi keretek között való élet szükségletei szerint kell irányítani az ifjuság nevelését. Kisebbségi sorsunkban ifjuságunk az állami és törvényhatósági közélet állásairól jó részben kiszorult. A szabad kereseti pályákon való elhelyezkedés is megnehezült. A magyar közéletnek hivatalokkal való ellátása nem tesz szükségessé annyi elméleti irányu iskolát, amennyivel a magyar felekezetek rendelkeznek. Már 6—8 éve kísért az iskolák leépítésének kérdése. Ma már ezt a kérdést különösen aktuálissá tette az a fájdalmas körülmény is, hogy az egyházak teherbíró ereje kimerült. Eddig kölcsönökkel s a régi idők megtakarításainak felhasználásával ugyahogy tudták fedezni kiadásait. Ez ma már nem megy. Mindegyik magyar egyház komolyan foglalkozik egykét középiskolája leépítésével, illetőleg átszervezésével. A r. kath. egyház marosvásárhelyi liceumát akarja ipariskolává átszervezni, a ref. egyház, miután egy-két liceuma, több polgári iskolája megszűnt, Brassóban akarja kereskedelmi iskoláját középfokúvá kifejleszteni.

A magyar párt ez idei szatmári közgyűlése egyhangulag hozta azt a határozatot, hogy a magyar kisgazdatársadalom boldogulása érdekében „szükségesnek tart legalább két gazdasági szakiskola felállítását és felkéri az egyházak főhatóságait, hogy *felesszámú főgimnáziumainak elkerülhetetlen átszervezésével kapcsolatban tegyék megfontolás tárgyává mezőgazdasági szakiskolák felállításának kérdését.*“

Ez a megállapított szükség és határozottan kimondott kívánalom ezt a fájó kérdést olyan irányba tereli, hogy helyes megoldásával, a lelkek meggyőzésével új célokat tűzhetünk

népünk elé, az anyagi boldogulás és függetlenség útját, amely a történelem tanítása szerint is a kulturális előhaladás és fejlődés feltétele. Végső elemzésben egy új népnevelő program megállapításáról van szó tehát, amely máról holnapra nem ígér sikereket és eredményeket, de annál áldásthozóbb lehet, ha konzervatív gondolkodású népünket megismerteti az újszerű gazdálkodás modern elveivel s lelkébe plántálja azt a felfogást, hogy nem a hivatal, hanem a termelő munka által megalapított anyagi függetlenség és boldogulás biztosítja a nemzeti eszméhez való hűséget és ragaszkodást és fajunk boldogulását.

Ezek meggondolása ösztönzött arra, hogy olvasóinkkal megismertessük a mezőgazdasági oktatásra vonatkozólag a mult évben hozott törvény legfőbb intézkedéseit, valamint az ilyen magániskolák szervezését és működését szabályozó végrehajtási utasítást.

A törvény a mezőgazdasági oktatásnak két kategóriáját állapítja meg. Egyik a *tulajdonképeni oktatás*, másik a *mezőgazdasági ismeretek népszerűsítése*. A tulajdonképeni oktatást adják: a) *első és másodfoku gazdasági iskolák* külön fiuk és lányok részére; b) *első és másodfoku háztartási iskolák*. A gazdasági ismeretek népszerűsítése történik: a) *téli gazdasági fiu és ideýnszerinti leány háztartási iskolák által*; b) *gazdasági előmunkás iskolák (scuolă de ucenici agricole)*; c) *meghatározott idejü vagy vándortanfolyamok által*; d) *előadások, beszélgetések, bemutatások, gazdasági kirándulások, kiállítások, muzeumok, időszi közlemények, brosurák, mozi, rádió s minden e célra alkalmas eszköz által*.

Ilyen iskolákat létesíthetnek: az állam, mezőgazdasági kamarák, vármegyék, községek, erkölcsi személyek, egyesek és egyesek egyesületei. Az iskolák felügyelete és vezetése a földmivelésügyi miniszter hatáskörébe tartozik. Minden iskolánál egy vezető bizottság (un comitet de îndrumare) működik. *Minden iskolának saját szabályzata van*, melyet a miniszter approbál. „Olyan román állampolgároktól lakott vidéken, akik egy etnikai kisebbséghez tartoznak, az oktatást más nyelven is lehet adni, mint a román, azzal a feltétellel, hogy a román nyelv, történelem, földrajz és jogi ismeretek kötelezően

előadatok az állami iskolákban román nyelven. Kisebbségi tanításhoz magániskolákban románul adják elő a román földrajzot, nyelvet és alkotmányt“.

A II. fokú gazdasági iskolák célja: a) szakembereket képezni a magán- és állami gazdaságok, állattenyésztés, kertészet; b) segédszemélyzetet az iskolák és népszerűsítés; c) mestereket a tanítóképzők és földmives felső elemi oktatás számára. Felvétetnek a 16. évet betöltött, gimnáziumot végzett növendékek. Tartama az egyéves gyakorlattal együtt 4 év, amely azonban a földmívelési főtanács engedélyével 3 évre is redukálható. A végzetek bakkalaureatusi vizsgálatot tesznek, amelynek alapján beiratkozhatnak gazdasági főiskolába.

Az I. fokú gazdasági iskolák célja: a) jó gazdákat képezni saját maguk és magánosok számára; b) végrehajtó személyzetet gazdasági ismeretek népszerűsítése számára. Tanárok száma az igazgatóval együtt 4—6, akik közül 1—2 általános műveltséget ad elő. Felvétetnek 13. évet betöltött, négy elemi osztályt végzett tanulók. Tartama az egyéves gyakorlattal együtt 3—4 év, de létesíthető kétéves is. Ebbe azonban csak 7 elemi osztályt végzetek vétetnek fel.

A népszerűsítő oktatást végzik: a) *școale de ucenici agricole*. Ezeket egy szaktanár vezeti, aki mellett egy pedagógus működik. Szabad idejükben gazdasági propagandát végeznek. Tanulnak románul írni olvasni. Tartama 2—3 év. Felvétetnek 4 elemi osztályt végzett növendékek. A végzetek *munkaigazolványt* kapnak (un brevet de lucru calificat) s jogot szereznek egy évi katonai szolgálatra.

b) *A téli földmives iskolák és idényszerinti háztartási iskolák*. Céljuk: falusi földmivelő fiuknak és leányoknak megadni a szükséges gazdasági ismereteket, hogy jó gazdák és gazdasszonyok lehessenek. Ilyen iskolák létesíthetők ugyanazon személyzettel és épületben alternative is. Tartamuk 1—2 félév. Vezetőjük egy igazgató, inkább egy vándortanár, akinek a szükséges tanárok, mesterek és mesternők állanak segítségére. Felvétetnek fiuk és leányok korra való tekintet nélkül. 4 elemi osztályt végzett s e tanfolyamot abszolváltnak fiuk jogot nyernek az egy évi katonai szolgálatra.

c) *Vándortanítás*. Gazdasági ismeretek terjesztését me-

gyéenként egy-egy vándortanár végzi. Felnőtt férfiak és asszonyok részére előadásokat, időszaki tanfolyamokat tart, bemutatásokat tart a házaknál, közleményeket, brosurákat ad ki, kirándulásokat, rádió és mozielőadásokat rendez stb.

A kisebbségeknek a saját nyelvükön is.

Ezek a törvény amaz intézkedései, melyek a nagyobbkörű nyilvánosságot is érdekelhetik. A miniszter a javaslat indoklásában következő jellemző vonásait emeli ki: Az 1864. és 1883. évi törvényekkel szemben, melyek a gazdasági oktatás céljáról említést sem tesznek, ez szabatosan meghatározza annak célját. A másik: kiemeli a gazdasági iskolai oktatás és népszerűsítés közötti különbséget s utóbbinak rendkívüli fontosságát. A megokolás hivatkozik azokra az értékes tapasztalatokra, amelyeket ez ismereteknek a nép tömegében való elterjesztése körül Csehszlovákiában, Németországban, Ausztriában és Magyarországon szereztek. A szenátusban a javaslat előadója Románia egyik legkiválóbb elméje, *Radulescu-Motru* egyetemi tanár, aki az eddigi gazdasági oktatás eredményéről lesújtó kritikát mond. Minden oktatás terméketlen, sőt romboló, ha ellene mond a nemzet igazi érdekeinek. A gazdasági oktatás célja: *az ifju nemzedéket a termelő munkára előkészíteni.* A gazdasági oktatás az a laboratórium, melyben az ifjuság termelő erőivel kísérleteznek. De az eddigi iskolák nem szolgálták következetesen ezt a célt. Csak bizonyítványgyárok voltak s mérlegük nagyon szomorú. Nem járultak hozzá az ország gazdasági termelésének emeléséhez. Jó részben csak a nevük volt meg, de sem taneszközök, sem tanáraik nem voltak. A jelenlegi törvény érdeme, hogy nemcsak tisztán kitűzi a célt, hanem gondoskodik az eszközökről is. A modern kor szellemének a bélyegét hordja magán, — mondja az előadó — mert biztosítja az ember természetes jogát, a mozgás szabadságát, *midőn megengedi, hogy minden iskolának saját szabályzata legyen.* Ez a szabadság hatalmas ösztönzés lesz a gazdasági oktatás fellendítésére. És végül helyes és célszerű intézkedésnek mondja, hogy ez az oktatás a földmívelési miniszter hatáskörébe megy át, mert eddig árván és gondozatlanul állott a közoktatási miniszter keze alatt.

Ki kell terjeszkednem arra a polémiára, melyet *Radulescu*

Motru a Consiliul legislativ-val folytat előadásában. A Cons. legislativ ugyanis azt mondja a törvény 10. paragrafusáról, melyben a kisebbségekről van szó: a tanács abban a véleményben van, hogy egy nemzeti állam nem szervezhet, vezethet és tarthat fenn olyan iskolákat, melyekben a nyelv, a nevelés és oktatás főeszköze, idegen. Még ha olyan értelemben módosítanák is a törvényt, hogy csak a magánosoktól létesített iskolák használhatnak idegen nyelvet, a tanács akkor is azt hiszi, hogy ez a rendelkezés az állam helyes szervezésének ellene van, minthogy a létesíteni szándékolt iskolák, ha magánosokéi is, allami jelleget kapnak azáltal, hogy az állam engedélyezi és ellenőrzi (3. paragrafus) és végzettjeik a törvény szerint élvezik a kapott diploma összes jogait, melyek között van a rövidebb idejű katonai szolgálat is.“ Ezért a 10. paragrafust törölni javasolja. Ez a törlés szerencsére nem történt meg. Radulescu-Motru hibásnak mondja ezt a felfogást, a törvény szellemével ellenkezőnek, mert ez oktatásnak nem az a célja, hogy diplomát adjon, hanem az, hogy a mezőgazdaság részére termelő embereket neveljen.

A törvényt 1929-ben hozták. 1930 nyarán megjelent hozzá a végrehajtási utasítás is. És a Monitorul Oficial 1930 nov. 5-i (250. sz.) számában megjelent a *gazdasági magánoktatásra vonatkozó szabályzat* is. Ez az, ami minket közelebbről érdekel.

Figyelmesen áttanulmányozva ezt a szabályzatot, megállapíthatjuk, hogy semmi egyéb, mint az 1925. évi magánoktatási törvény intézkedéseinek a gazdasági oktatásra való alkalmazása és oly részleteknek a szabályozása, melyek természetüknél fogva nem foglalhatnak helyet törvényben.

Az általános rendelkezésekből megtudjuk, hogy a növények számának osztályonként legalább 10-nek kell lenni, de az I. foku iskoláknál az egész tanulószám száma lehet 20. A magániskola *közvetlenül* levelez a közhatóságokkal, de az elvi jelentőségű rendeleteket a fenntartóval is közlik. A rendeleteket azonnal és kellő időben kell közölni az iskolákkal a fenntartóknak, különben büntetést vonnak az iskolára. A *másodfoku iskolák csak az állami tantervet követhetik, a többieknek saját tantervük lehet.* A szabályzat előírja részletesen a ma-

gániskolák és személyzet engedélyezésének módozatait, a ké-
rés benyújtásának határidejét (jan. 1.), melyeket ismerünk
már a magánoktatási törvényből. *A levelezés közhatóságokkal
kizárólag román nyelven történik*, a belső igazgatásban lehet
használni az iskola nyelvét is. Magániskolák nyomtatványai-
kon és bélyegzőiken nem használhatják az ország címerét. Az
összes kimutatások, anyakönyvek, katalógusok kötelezően ro-
mán nyelven vezetendők és fakultative az iskola nyelvén.
Nyilvánossági jog nélküli magániskolák nem adhatnak ki di-
plomát, csak igazolványt, de ezt is románul s az iskola nyel-
vén. Nem engedélyezett könyveket fegyelmi eljárás terhe alatt
használni nem szabad. A tanulók nem alkothatnak iskolai,
vagy iskolán kívüli egyesületeket, csak a minisztertől engedé-
lyezett szabályzat alapján.

Az előadás nyelvét a fenntartó határozza meg. Csak olyan
tanulók vehetők fel, kiknek anyanyelve azonos az iskola taní-
tási nyelvével. A zsidó iskolák nyelve a román, vagy a héber.
Ha saját tantervük van, ez nem foglalhat magában semmit,
ami a közrenddel, jóérkölcökkel, az ország törvényeivel, in-
tézményeivel és érdekeivel ellenkezik.

A nyilvánossági jogu magániskolák, hogy engedélyt kap-
hassanak, a törvény összes előírásainak meg kell hogy felel-
jenek. Tantervük legalább annyit kell hogy felelöljen, mint
az államiaké. Beiratkozás, tanfolyamok hasonlóan. Az enge-
délyért a megnyitás évének januárjáig kell folyamodni. Ha
a miniszter 6 hónapig nem felel, megnyitható. Osztályozás,
előléptetés, abszolválás, mint az államiaknál. Az abszolváló
vizsgálat egy miniszteri kiküldött elnöklete mellett a vezető
tanács és a mezőgazdasági kamara és a tanári kar jelenlété-
ben történik, a bakkalaureatusi a miniszteriumtól alkotott bi-
zottság előtt.

A magánoktatás ellenőrzése kétféle: adminisztratív és
pedagógiai. Amaz évenként legalább egyszer, de nyilvános-
sági jogu iskoláknál az évvégi vizsgálat is kötelező. De év
folyamán ismételhető, ahányszor a szükség kívánja. A peda-
gógiai év folyamán történik, vagy az évvégi vizsgálatok al-
kalmával.

Büntetések: első megintés, második megintés, bezárás
vagy nyilvánossági jog megvonása. A tanárok fegyelmezése
a fenntartó hatóság jogkörébe tartozik. *Dr. Gál Kelemen.*

IRODALOM.

A cseh unitáriusok könyvei. Amikor a prágai régi várhegyről a Károlyhídon át beérkeztem a Károly-uccába, egy érdekes cégtábla tűnt a szemembe egy könyvesbolt felett. A cégtáblán ez az egyszerű rövid név áll: *Unitaria*. A prágai unitáriusok fiatal lelkészének, br. Hašpl M. A.-nak kalauzolása mellett alkalmam volt itt a cseh unitarizmust propagáló könyvekkel megismerkednem. A *svobodneho bratrstvi*, a szabad testvériség, mint egy társadalmi alakulat szerveződött meg 1922 áprilisában dr. Norbert Fabian Čapek vezetése és irányítása mellett. 1930 júniusában az állam is elismeri őket, s „česko-slovenšti unitaři“ néven, a cseh állam tizenharmadik recepta religióját alkotják. Minden anyagi támogatás nélkül, saját erejükre támaszkodva érték el azt, hogy ma már kb. 15.000 hívővel rendelkeznek. Mindnyájunk érdeklődésére tarthat számot irodalmi munkásságuk, melyet egy pár adattal a következőkben akarok megvilágítani.

Az unitárius gondolatot cseh nyelven hirdető könyveket, a csehországi unitarizmus lelkes megteremtője és odaadó munkása, dr. Čapek írta. Az első könyv 1921-ben jelent meg: *Cestouk obrode — Az újjászületés útja*. A munka címe megadja tartalmának eszmemenetét épen úgy, mint a következő munkáé: *Silna vule — Erős akarat* 1924. Legtermékenyebb az 1925-ik esztendő. Ebben az évben a következő munkák látnak napvilágot: *Nálada — Hangulat*. Második kiadása ebben az évben hagyta el a nyomdát; és a két kiadás eddig 8000 példányban fogyott el. *Nová brázda — Új barázda*. A cseh unitáriusok kátéja, amelyik öt esztendő alatt 5000 példányban fogyott el. A káté három részben — múlt, jelen, jövő — tárgyalja a vallásos élet égetően fontos kérdéseit. Angol fordítása készen van s rövid időn belül meg fog jelenni. *Rytmus tvurciho zivotá — A teremtő élet ritmusa*. A *Hangulat* című munka folytatása. *Pisne svobodneho bratrstvi — A szabad testvériség dalai*. A cseh unitáriusok énekeskönyve, melynek szövegeit és a dallamokat

legnagyobb részt mind dr. Čapek írta és szerkesztette. 1926-ban az énekek külön, több új énekkel kibővítve ismét megjelentek. *Manzelstvi — A házasság*. 1927. A könyv a mai modern vallásos ember házasesetének irányelveit jelöli meg. *Modern religious education — A modern vallásos nevelés*. Angol nyelven megjelent dolgozat, melyet a szerző 1927-ben a Christians and other Religious Liberals nemzetközi kongresszusán olvasott fel. Dr. Čapek beszédei és előadásai most sorozatosan meg fognak jelenni *A győzedelmes élet könyvtára* címen megindított új sorozatban. *Cesty a Cile — Utak és célok* címen 1924-ben folyóiratot indítottak meg, amelyik most VIII-ik évfolyamában havonta 20 oldalas terjedelemben jelenik meg, szép kiállításban, képekkel illusztrálva, párezres példányszámban.

Az alig nyolc esztendő s multra visszatekintő cseh unitárizmus nagy irodalmi munkásságot fejtett ki s reméljük, hogy ez a jövőben csak növekedni fog, mert dr. Čapek mellett most már három fiatal lelkész, két férfi: *Haspl* és *Ziska* és egy nő: *Hasplova-Capěkova* dolgozik az unitárizmus eszméinek terjesztésén.

Prága.

Ferencz József.

Az Unitárius Irodalmi Társaság meg akarja valósítani az unitárius könyvkiadást. Az Unitárius Irodalmi Társaság november 8-án elhatározásaiban igen jelentős választmányi ülést tartott dr. Ferenczy Géza főgondnok elnöklete alatt. Már az elnöklő főgondnok is egész unitárius szellemi életünket mélyen érintő ideákat ébresztett fel a jelenlevőkben megnyitó beszédével, majd a beérkezett pályamunkákról szóló rövid jelentést s az 1930. évi munkásságról szóló ismertetést terjesztette elő S. Nagy László főtítkár. A további határozatok alapját egy, az 1931. év folyamán Kolozsvárt tartandó felolvasó ülés-sorozat és új pályázatok kiírásának megbeszélése képezték. Ezután került sor a társaság minden tagja által hön öhajtott régi vágnak egy lépéssel való továbbvitelére: az unitárius könyvkiadás lehetőségének közelebbi mérlegelésére. A választmány elvileg elfogadta S. Nagy László főtítkár tervezetét, amely szerint a társaság előfizetést fog hirdetni egy sorozatra, amely megfelelő számu előfizető jelentkezése után kötetenként fog megjelenni. A felhívást a társaság elnöksége, ha a körülmények is kedvezni fognak, nemsokára ki fogja bocsátani s reméljük, hogy megfelelő visszhangot fog kelteni az egész unitárius társadalomban. Íróinkat pedig már most felkérjük, hogy a sorozatba beilleszthető s valóban komoly értékű műveiket nyujtsák be főtítkárunkhoz, egyben ugyancsak felhívjuk a figyelmüket arra is, hogy az „Unitárius Könyvtár“ újbóli megindítására való tekintettel szintén küldjék be kézírataikat S. Nagy László szerkesztő-főtítkár címére.

KÜLÖNFÉLÉK.

Olvasóinknak a közelgő ünnepek alkalmából lelki békeséget kívánunk. Emelkedjünk fölül a keresztényi hit szárnyaival e földi élet bántalmazásain, keserőségein és nélkülözésein, hogy ünnepelésünk méltó legyen a szeretet nagy Mesteréhez. Az új esztendő pedig hozza meg számunkra jogos reményeink teljesülését, egyéni és egyházi életünk szebb jövőjét.

Az U. I. T. közgyűlése. Mivel egyházi főhatóságunk a november 23-ra kitűzött Főtanácsi gyűlést december 14-re halasztotta: az U. I. T. közgyűlésének határnapja is a szerint módosul. És így a mult számunkban jelzett nov. 22. helyett dec. 13-án d. u. 1/23 órai kezdettel fog megtartatni Kolozsvárt az unitárius főgimnázium V. oszt. tantermében a már közölt tárgysorozattal.

Az idei Főtanács. Kisebbségi sorsunk legszomorubb fejezetéhez érkeztünk. Ez a körülmény örökre emlékezetessé teszi az idei Főtanácsi gyűlésünket, amely dec. 14-én kezdődik. A szétküldött meghívó szerint ennek lesz a hivatása dönteni főgimnáziumaink átszervezésének a kérdésében. Ennél súlyosabb feladat előtt állott valaha az erdélyi unitáriusság egyeteme. Két szívünkhöz forrott főgimnáziumunk egyikének III. oszt. gimnáziummá való visszafejlését, illetve gazdasági szakiskolává való átszervezése kérdésében kell állást foglalnia. Nem mi vetettük fel ezt a kérdést, hanem a nehéz idők és a súlyos körülmények dobták felszínre. Sőt a történelmi multunkhoz való szigorú ragaszkodás, és mind a két főgimnáziumunk nagy szeretete mindig rövidesen útját vágta azoknak a kísérleteknek, amelyek ezt az életbevágó nagy kérdést már évek óta felszínre hozni akarták. Ezért egyházunk erején felüli terheket és áldozatokat vállalt. Azonban elérkezett a tizenkettedik óra. További terheket nem bír el a tagjaiban és egyetemében anyagilag kimerült egyház. Felsőbbrendű érdekek parancsolják, hogy a kérdést tovább ne halogassuk. Választanunk kell. De éppen a kérdés komolysága s egész egyházunkra, sőt az erdélyi magyarságra is kiható nagy

jelentősége remélnünk engedi, hogy azt a mi Főtanácsunk a történelmi idő magasztosságához méltó komolysággal, megértéssel és türelemmel fogja kezelni; hogy nem egyéni impressziók, helyi és magán érdekek sugallta elhatározás, hanem a közjáva előmozdításának a tántorithatatlan vágya fog e kérdésben győzedelmeskedni. Hisszük, hogy Főtanácsunk kipróbált bölcsessége megtalálja azt a kielégítő megoldást, amely mellett egyházunkban a felkorbácsolt hullámok meg fognak nyugodni. De bárhogy is legyen az egyetemes egyházat képviselő Főtanácsunk döntése, abban megnyugodni s azt engedelmességgel fogadni minden igaz unitáriusnak föltétlen kötelessége. Adja a jó Isten, hogy a vihar után tisztuljon ki a láthatár s az élet és termékenység induljon meg egyházunk barázdáiban.

Úr városnak kiásása. Ázsiában az angolok és németek ásatai következtében mind több világosság derül azokra az ősi bibliai történetekre, melyek eddig a mondák és legendák ködében vesztek el. Így derült újabb világosság Ábrahám ősi lakóhelyére: Úr városára, melyet Kr. e. 2300-ban Ur-Engur király alapított, Sin, a hold istennője felhívására. Kiderült, hogy ez a város Délbabilonia kultúrközpontja volt. Épületei tervszerűen, égetett téglából készültek. Jelentős anyagi és szellemi értékek kerültek felszínre a közelében talált királysírok kiásása folytán. Anyagi értékét a Tutenchamen sírjában talált kincsekhez hasonlítják. A hadifelszerelések mellett alabástrom korsókat, poharakat, arany és ezüst kelyheket találtak a sírokban. A Subad királynő sírkamrájában a gazdag kincsek és áldozati tárgyak mellett ötvenkilenc szolga, táncosnő és más udvari ember maradványára akadtak, akik önként áldozták fel magukat urnőjükért. Mellettük fekszenek fegyvereik és ékszereik s azon kívül mindenik mellett egy pohár, amelyből valószínűleg a mérget vették be. Maga a királynő drágakövekkel, gyönggyel és arannyal himzett köpennyel van letakarva. A fejét ékesítő aranykorona az ötvösművészetnek valóságos remekműve. Az itt megtalált emberáldozatnak a maradványa megtalálható Ábrahámnál is, aki a biblia szerint, egyetlen fiát akarta Istenének áldozni. Különböző ez az ásatásokkal kapcsolatban olyan fejlett kultúra nyomaira akadtak, aminőről abban a korban még álmodni sem mertek.

Gyászhir. *Dr. Balázs Ferenc* nyug. m. kir. postaigazgató, hosszas szenvedés után, 59 éves korában, nov. 17-én Miskolcon elhunyt. A székely szívósságnak és törhetetlen akaraterőnek megtestesülése volt, amelyek nemes egyszerűséggel és sokoldalú képességgel párosultak benne. Hivatása mellett kiváló előszeretettel foglalkozott a méhészettel, melynek igazi apostola volt. Balázs Ferenc mészkei lelkész édes atyját gyászolja az elhunytban.

A szerkesztésért felelős: VÁRI ALBERT.

Nyilvános nyugtázás

A Keresztény Magvetőre az utóbbi nyugtázás óta a következő befizetések történtek:

Dr. Szathmáry Miklós 250, Orbók Gyula 250, Máthé Zsigmond (1928—29) 125, Biró Izsák (1928—29) 350, Pap Gyula (1928—29) 250, id. Kádár Lajos (1930) 300, Dobai István (1926—27. részlet) 200, Lokod (1928—29) 425, Benedek Gábor (1929—30) 440, Lőrinczi László (1930. részlet) 100, Sebe Ferenc (1929) 300, Ujszékely (1928—29. részlet) 250, 46 lelkész 1930. III. negyedévi kongruájából 3450, Ürmösi Jenő C. F. R. f. ü. (1930) 300, Ürmösi Károly (1930) 100, Pap Mózes (1930) 100, Dr. Lukácsi József (1929—30) 350, Alsójára (1930) 300, Alsójárai Dávid Ferenc-Egylet (1930) 300, Barabás Miklós (1928) 100, Dr. Bernád Ágoston (1925—28) 500, Dr. Boros György (1927—29) 660, Ürmösi Kálmán t. bíró (1925—27) 400, Dr. Kauntz Józsefné (1929—30) 350, Dr. Ferencz Áron (1927) 200, Kolozsvár (1930) 300 Lei.

Tisztelettel kérem a hátralékok sürgős befizetését és az előfizetések megújítását.

Hadházy Sándor,
pénztárnok.

